

Mogućnost primjene art terapije u kontekstu nastave likovne kulture u primarnom obrazovanju

---

Peran, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:627633>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za razrednu nastavu

Integrirani prediplomski i diplomski učiteljski studij

Josipa Peran

**MOGUĆNOST PRIMJENE ART TERAPIJE U KONTEKSTU
NASTAVE LIKOVNE KULTURE U PRIMARNOM
OBRAZOVANJU**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za razrednu nastavu
Integrirani prediplomski i diplomski učiteljski studij

Mogućnost primjene art terapije u kontekstu nastave likovne kulture u
primarnom obrazovanju

Diplomski rad

Student/ica:

Josipa Peran

Mentor/ica:

izv. art. Saša Živković

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Josipa Peran**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Mogućnost primjene art terapije u kontekstu nastave likovne kulture u primarnom obrazovanju** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2. srpnja 2024.

Zahvala

Mojim roditeljima

Hvala na vašoj ljubavi, potpori, pažnji i razumijevanju!

Najveće hvala tebi za sve što si me naučio, za sve što si mi pružio,

tebi, koji bi trebao biti tu!

„Moje nebo... Moje nebo čuva nekog...

Nekog ko nije čuo zbogom jer duša ne umire... Susrest ćemo se... Naći ću te...

U milion zvijezda znam da jedna je tvoja...”

Sažetak

Tema ovog diplomskog rada je Mogućnost primjene *art* terapije u kontekstu nastave likovne kulture u primarnom obrazovanju, a koncipiran je od teorijskog i praktičnog dijela. U psihologiji se koriste crteži kao dijagnostičko sredstvo. Jedan od oblika psihoterapije je *art* terapija koja koristi stvaralašvo likovnog procesa kao sredstvo za rješavanje problema. *Art* terapija se temelji na korištenju kreativnih postupaka likovnih tehnika kako bi riješila traume i unutarnje sukobe te kako bi se istražili osjećaji. *Art* terapija se razvija u 20. stoljeću, a prvi koji se koristio izrazom „*art* terapija“ bio je umjetnik Adrian Hill 1942. godine. Utemeljiteljem prvog britanskog programa *art* terapije, odnosno ocem iste smatra se Edward Adamson.

Art terapija je potpuno drugačiji pristup i shvaćanje umjetnosti te likovnog izražavanja. To je pristup s ciljem unapređenja zdravlja i bržeg oporavka djeteta, neverbalna forma izražavanja misli i osjećaja. Istražujući likovne tehnike i materijale kroz likovnu aktivnost djeca imaju mogućnost izraziti svoje misli, pogled na svijet, ideje i osjećaje. Tako dijete ima mogućnost osloboditi onu nevidljivu, osobnu stranu kao i one duboko potisnute osjećaje, koje otkrivamo „čitajući“ crtež. Tako pronalazimo i razumijevamo dječje psihičke procese i pronalazimo veze s podsvjesnim i potisnutim sadržajima.

Važan dio odgojno-obrazovnog procesa je likovna kultura, čije djelovanje jako utječe na kognitivni, emocionalni, motorički i socijalni razvoj djeteta. Dijete samo pronalazi likovno stvarnje, a učitelj mu mora ponuditi mogućnost za likovno izražavanje i prihvatiti likovni izraz djeteta. Bitno je djetetu osigurati vrijeme i prostor, kao i pristup tehnikama i materijalima. Također, pružiti mu slobodu i priliku za njegovo izražavanje. Kada je to sve omogućeno, tada likovni radovi djeteta postaju prikaz njegovih negativnih, ali i pozitivnih osjećaja.

Cilj ovog diplomskog rada je istražiti *art* terapiju te utvrditi mogućnost primjene *art* terapijskih vještina i metoda u okviru nastavne likovne kulture u primarnom obrazovanju. Isto tako, cilj je i istražiti na koji način potaknuti učenike da crtežom izraze svoje unutarnje stanje u nastavi likovne kulture.

Ključne riječi: *art* terapija, dječji crtež, likovna kultura

Summary

Title: The possibility of implementing art therapy in the context of teaching visual arts in primary education

This diploma thesis is composed of a theoretical and a practical part. In psychology, drawings are used as a diagnostic tool. One of the forms of psychotherapy is art therapy, which uses the creative art process as a means to solve problems. Art therapy is based on the use of creative procedures and character techniques to resolve trauma, internal conflicts and explore feelings. Art therapy develops in the 20th century, and the first to use the term "art therapy" was the artist Adrian Hill, in 1942. Edward Adamson is considered the father of art therapy as the founder of the first art therapy program in Bitania.

Art therapy is a completely different approach and understanding of art, artistic expression, an approach aimed at improving the health and faster recovery of the child, it is a form of non-verbal expression of thoughts and feelings. By exploring art techniques and materials through an art activity, children have the opportunity to express their thoughts, world view, ideas, and feelings. Thus, the child has the possibility to release the invisible, personal side as well as those deeply suppressed feelings, which we discover by "reading" the drawing. This is how we find and understand children's psychological processes and find connections with subconscious and repressed contents. An important part of the educational process is artistic culture, whose effect is very important on cognitive, affective, motor, and social development of the child. Children finds the artistic creation on his own, and the teacher must offer him the opportunity for artistic expression and accept the child's expression . It is important provide the child with time and simply as well as access to techniques and materials. Also give him freedom and opportunity for his expression. When all this is possible, then the child's art works become a representation of his negative as well as positive feelings.

The goal of this thesis is to investigate art therapy, and to determine the application of art therapy skills and methods within the framework of art education in primary education, and to investigate how art education can encourage students to express their inner state through drawing.

Keywords: art therapy, children's drawing, art culture

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Likovna kultura u primarnom obrazovanju.....	2
2.1. Definicija likovne kulture.....	2
2.2. Ciljevi i važnost likovne kulture u primarnom obrazovanju.....	3
2.3. Stanje nastave likovne kulture.....	5
2.4. Faze dječjeg likovnog izražavanja.....	5
2.4.1. Faza izražavanja primarnim simbolima.....	6
2.4.2. Faza izražavanja složenim simbolima.....	8
2.4.3. Faza intelektualnog realizma.....	9
2.4.4. Faza vizualnog realizma.....	10
3. Art terapija.....	11
3.1. Definicija <i>art</i> terapije.....	12
3.2. Povijest i razvoj <i>art</i> terapije.....	14
3.4. Modeli i načini rada u <i>art</i> terapiji.....	17
3.5. Primjena <i>art</i> terapije.....	20
4. Interakcija između likovne kulture i <i>art</i> terapije.....	22
4.1. Teorijski okvir za integraciju <i>art</i> terapije u nastavu.....	23
4.2. Prednosti uvođenja kombiniranja likovne kulture i <i>art</i> terapije.....	25
4.3. Dječji crtež.....	26
5. Fraktal.....	27
5.1. Neurografski crtež.....	31
6. Praktično istraživanje metoda fraktalnog i neurografskog crteža u nastavi.....	32
6.1. Cilj istraživanja.....	32
6.2. Problem istraživanja.....	33
6.4. Sudionici istraživanja.....	33
6.5. Postupak istraživanja.....	33

6.6.	Neurografski crtež u prvom i drugom razredu	34
6.6.1.	Analiza radova.....	36
6.7.	Fraktalni crtež u trećem i četvrtom razredu	41
6.7.1.	Analiza radova.....	43
7.	Zaključak.....	49
8.	Literatura	50
9.	Prilozi	55
10.	Životopis.....	69

1. Uvod

Likovna umjetnost, kao i stvaranje kroz motoriku i pokret, snažno utječe na rast i razvoj te doprinosi cjelovitom razvoju čovjeka. Također, utječe na razvitak emocionalne stabilnosti, jača misaone aktivnosti i pokreće volju. *Art* terapija se zasniva na tome da produkt, kao i likovni proces pružaju mogućnost sadržavanja, izražavanja i procesuiranja emocija, kontakta s nesusvjesnim te osvještavanje i prenošenje unutarnjih procesa. Prema Ivanković i sur. (2014) razvila se iz intuitivnog i iskustevnog uočavanja terapijskih posljedica likovog izražavanja, no on ne mora biti manje važan ako se njime izražavaju osobe koje nemaju umjetnički talent, kao ni potrebne tehničke vještine.

Temelji *art* terapije počivaju kako na verbalnoj, tako i na neverbalnoj komunikaciji osjećaja i misli koje se upotrebljavaju kao potencijalna sila za povećanje samopouzdanja, osobni rast, pomoć u oporavku emocionalnog stanja itd. Danas *art* terapija ima mogućnost opširne primjene na različitu ljudsku populaciju, zato se pozitivan učinak terapijskog izražavanja i stvaralaštva sve više potvrđuje u radu s djecom (Ivanović i sur., 2014).

Prema Škrbina (2013) učenik kroz likovni proces pokazuje one elemente skrivene u nesusvjesnom dijelu psihe. Zbog toga je crtež jako važan način djetetova uspostavljanja komunikacije s drugom djecom i s odraslima, kao i izražavanja. Preko crteža dijete nesusvjesno pokazuje emocije i njegovo trenutno stanje. Baš iz tog razloga je jako važno za učitelja da prepozna, razumije i može „pročitati“ djetetov crtež. Isto tako, važno je da razumije kako *art* terapija nije samo terapija za djecu koja boluju od težih fizičkih ili mentalnih bolesti, već za svu djecu. Ona je potrebna i djeci koja pokazuju poteškoće u komunikaciji i socijalizaciji, koja se ne znaju nositi s ljutnjom te imaju agresivne ispade ili se pak povlače u sebe. Učitelji bi trebali biti upućeni osim u zadaće, ciljeve i smjernice likovne kulture također i u *art* terapiju, jer likovne aktivnosti dokazano utječu na dječji razvoj. Učiteljevim poznavanjem *art* terapije i primjenom iste u nastavi možemo utjecati na prepoznavanje djetetovih problema na vrijeme, jer ona preko likovnih radova izražavanju određene traume, emocionalne ili socijalne poteškoće ili problema. Prema Balić Šimrak (2010) likovna umjetnost doprinosi bržem i lakšem rješavanju problema te će ista pozitivno utjecati na unutarnje zadovoljstvo djeteta, izgrađivanje samopoštovanja, povećavanje koncentracije, vjere u sebe te smanjenje depresije.

2. Likovna kultura u primarnom obrazovanju

2.1. Definicija likovne kulture

Prema nacionalnom kurikulumu nastavnog predmeta Likovne kulture i Likovne umjetnosti (2019), ti predmeti se svrstavaju u društveno-humanistička i umjetnička područja odgoja i obrazovanja. Oni oblikuju društveni i osobni identitet učenika, oplemenjuju sliku o sebi i svijetu, razvijaju kreativno djelovanje i mišljenje te usvajaju vizualnu i likovnu umjetnost.

Likovna kultura je nastavni predmet u osnovnoškolskom odgojno-obrazovnom procesu, usko je povezan s likovnom umjetnošću, a prema Callaway i Kear (2000) u današnjem dobu komunikacije slikom i socijalizacije, ona je neophodna u promicanju slobode umjetničkog izraza i promicanju sustava humanističko usmjerenog odgoja i obrazovanja. Također, prema Callaway i Kear (2000) likovna umjetnost je važan dio cjelokupnog umjetničkog i estetskog obrazovanja i utječe na sveukupan razvoj sposobnosti te predstavlja podlogu za ostale nastavne predmete. Autori smatraju kako podučavanje likovne kulture u osnovnoškolskom obrazovanju ima mnoge kreativne i akademske dobiti.

Krelac (2020) smatra kako se struka već dugi niz godina suočava s izazovom borbe protiv ponižavajućeg stava prema nastavnom predmetu Likovne kulture u društvu. Govori, također, o tome da mnogi roditelji, učenici i samo društvo često percipiraju Likovnu kulturu isključivo kao predmet za opuštanje ili popravljavanje školskog prosjeka, zanemarujući konstruktivan utjecaj umjetničkog izraza na razvoj djeteta.

Prethodno spomenuti negativni stavovi vjerojatno proizlaze iz nedostatka razumijevanja važnosti likovne kulture za mentalni i duhovni razvoj pojedinca. Činjenica da se koncept nastave likovne kulture nije mijenjao tijekom godina sugerira kako je društvo možda prihvatilo ideju da je normalno da ta nastava ostane nepromijenjena.

Unutar prijedloga nacionalnog kurikulumu 2016. godine, istaknuto je kako nastavni predmeti Likovne kulture i Likovne umjetnosti spadaju u umjetničko, ali i društveno-humanističko područje odgoja i obrazovanja. Svrha ovih predmeta jest upoznati učenike sa svijetom likovnih umjetnosti, čiji kurikuluski sadržaji doprinose obogaćivanju i proširivanju individualnog poimanja sebe i okoline te potiču razvoj kreativnog načina razmišljanja i djelovanja.

Organizacija i proučavanje ovog predmeta temelje se na važnoj ulozi koju likovna kultura i umjetnost imaju u oblikovanju i razvoju osobne ličnosti i identiteta (MZO, 2016).

Likovna kultura je nastavni predmet koji učenicima pruža raznolika znanja iz područja likovne i vizualne kulture, uključujući crtež, slikarstvo, strip, skulpturu, fotografiju, film, grafiku, dizajn, primijenjene umjetnosti, umjetničku praksu te arhitekturu i urbanizam. Kroz ovaj predmet, učenici se potiču na angažman, proširujući svoje individualne interese, omogućavajući neprekidan rast te nadograđivanje ideja, znanja i iskustava (MZO, 2016). Iznimno je teško definirati likovnu kulturu. Riječ „likovno“, prema Nacionalnom kurikulumu, označava ono što je intelektualno osmišljeno, ljudskom rukom. No, istaknuto je kako sve što je vizualno nije istodobno i likovno (MZO, 2016).

Bez obzira na perspektivu iz koje pokušavamo definirati kulturu, postoji jedna zajednička i neizostavna odrednica. Kultura je definirana u kontekstu povezanosti s društvom te je izravno povezana s tradicijom određene skupine ljudi sa zajedničkim karakteristikama, što danas općenito nazivamo društvom. U okviru gdje je likovna kultura, prije svega, oblik kulture posvećen razvoju individualnog umjetničkog izraza i poticanju osobnog rasta, učenja, napretka te ostvarivanja, promiče se raznolikost. Likovna kultura ili likovna umjetnost stvara poseban okvir slobode osobnog izraza gdje se potiče raznolikost. Ukoliko se raznolikost pokuša svesti u kalupe putem stereotipa, postavlja se pitanje može li takav pristup imati negativan utjecaj na individualnu kreativnost pojedinca te na društvo u cjelini.

2.2. Ciljevi i važnost likovne kulture u primarnom obrazovanju

Ciljevi likovne kulture u primarnom obrazovanju su razvijanje kreativnosti, motoričkih vještina, poticanje opažanja i percepcije, izražavanje emocija i ideja te kulturno obrazovanje.

Prema Nacionalnom kurikulumu nastavnog predmeta Likovna kultura i Likovna umjetnost, kao odgojno-obrazovni ciljevi nastavnog predmeta navode se usvajanje i razumijevanje likovnog jezika, razvijanje likovne pismenosti, izražavanje i razvijanje kreativnog mišljenja i stavova, razumijevanje konteksta i uloge likovnog djela, kao i likovnog stvaralaštva te sudjelovanje u umjetničkim aktivnostima i događajima. Prema Spajić (1989) cilj nastave likovne kulture je razvijanje kreativnih i likovnih sposobnosti i odgajanje učenika osjetljivih na doživljavanje

likovno umjetničkih djela i svoje okoline. „Svrha je nastavnih predmeta oblikovati osobni i društveni identitet učenika; oplemeniti i obogatiti sliku o sebi i o svijetu u kojemu žive; razviti sposobnost kreativnog mišljenja i djelovanja; usvojiti likovnu i vizualnu pismenost (razumijevanje umjetničkih strategija i koncepata, razumijevanje složene vizualne okoline i njeno kritičko prosuđivanje, vrednovanje i aktivno oblikovanje) te praktičnu primjenu tehnika, alata i medija.“ (MZO, 2019, str. 5).

Likovna kultura, kako Nacionalni kurikulum navodi polazište je za razvoj različitih aspekata djetetovog razvoja, kako intelektualnog, tako i emocionalnog te asocijativnog. „Djela likovne umjetnosti i vizualna okolina pokretač su aktivnosti učenja i poučavanja predmeta Likovna kultura i Likovna umjetnost. Ona su polazište za emocionalni, asocijativni i intelektualni doživljaj, za upoznavanje likovnoga jezika, oblikovanje kritičkoga mišljenja, postavljanje pitanja o temama koje su bliske učenicima te su poticaj za izražavanje i komunikaciju.“ (MZO, 2019., str. 5).

Učenici kroz predmet Likovne kulture razvijaju i proširuju kompetencije spoznajne vrijednosti i vizualnu percepciju. Upoznavanjem likovnog jezika učenik oblikuje kritičko mišljenje, stječe trajna znanja, sposobnosti i vještine. Likovna kultura od učenika traži da se angažira i širi svoje interese, traži da se neprekidno nadograđuju znanja i ideje. Primarni cilj svakog nastavnog sata Likovne kulture je obuhvatiti produktivne i praktične aktivnosti koje imaju elemente socijalnog, psihomotornog i intelektualnog razvoja emocije, mašte i osjetljivosti. Nastavnik treba stvoriti uvjete koji će potaknuti učenika da se vizualno opismeni i savlada likovni jezik, kako bi mogao prepoznati, cijeniti i poštovati umjetnost. Nastavom je potrebno razvijati i povezivati receptivne i perceptivne sposobnosti osnovnih znanja nastave likovnog. Poštivanje i povezivanje s umjetnosti, umjetničkim djelima, kulturama, zajednicama i ustanovama gradi se likovno stvaralaštvo kao dio osobnog identiteta koji je pokretač učenja i poučavanja, a to je polazište za intelektualni i emocionalni doživljaj. Likovna kultura uključuje sistemsko odgajanje opažanja i praktičan rad kojim učenici oblikuju, istražuju i izražavaju sebe, te daju konkretna i idejna rješenja problema iz okoline (MZO, 2016).

2.3. Stanje nastave likovne kulture

Ono što razlikuje predmet Likovne kulture od ostalih predmeta je odnos učenika i učitelja. Za razliku od ostalih predmeta, u nastavi likovnog učitelj, osim prenošenja znanja o teoriji likovnog jezika, mora poticati učenikovu maštu, motivirati ih za stvaranje, učiti ih pogledu prema svom i radu drugih učenika na kritički način. Učitelj kod vrednovanja, osim uspješnosti rješenja likovnog problema, mora voditi brigu o poznavanju korištenih tehnika, originalnosti, samostalnosti i samom učenikovom interesu za rad.

U nastavi Likovne kulture strategija učenja i poučavanja je strukturirana kroz različite jedinice povezane s unaprijed određenim temama. Svaki odgojno-obrazovni ciklus ima predloženi niz tema od kojih je potrebno odabrati četiri za svaki razred. Tematski elementi se mogu ponavljati, a učitelj ima slobodu odabira sadržaja, tehnika, likovnog jezika, motiva i metoda. Kod odabira teme učitelj zadaje okvir u kojem će učenici istaživati i tumačiti problem kroz likovne radove. Učitelj ima slobodu oblikovanja tematskih jedinica, kao projekata ili niz nastavnih sati povezanih zajedničkim kontekstom. Teme su povezane s ishodima Likovne kulture, drugim predmetima i iskustvom iz svakodnevnog života. U nastavi Likovne kulture koriste se različite likovne tehnike i materijali u pet različitih područja, a to su: slikarstvo, grafika, kiparstvo, crtanje i arhitektura (MZO, 2016).

2.4. Faze dječjeg likovnog izražavanja

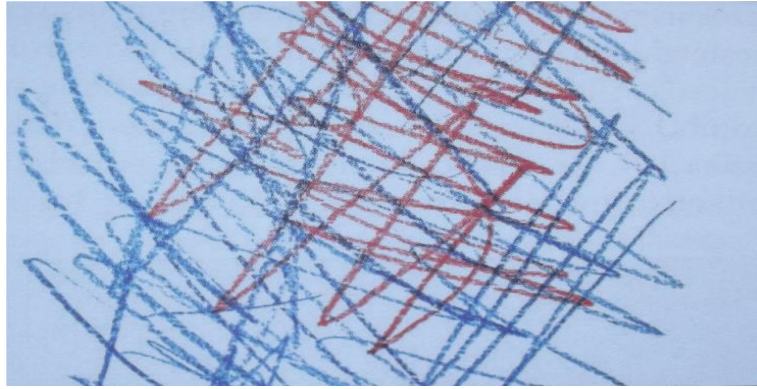
Grgurić i Jakubin (1996) tvrde kako likovno izražavanje djeteta kreće spontanim prikazivanjem doživljaja svijeta, a razvija se prema stvaranju na temelju stečenih iskustva te se razvija prema kompleksnijim likovnim konceptima. Proces razvoja likovnog stvaranja sličan je kod sve djece, što sugerira da je sposobnost likovnog izražavanja urođena i da se razvoj djetetovog likovnog izražavanja odvija u različitim fazama likovnog izražavanja.

Postoje razne mogućnosti komunikacije kroz likovna umjetnička djela, a s obzirom na kompleksnost poruka koje prenose i različitost njegovih iščitavanja ne može se zanemariti važnost primjene i upotrebe umjetničkih djela u *art* i kreativnoj terapiji, ali također i u dijagnostici i edukaciji (Pivac, 2013). Likovna terapija danas je opsežno upotrebljiva kod različitih populacija ljudi pa se tako njen pozitivan učinak sve više potvrđuje u radu s djecom s

teškoćama (Parić, Ursić, Pivac, Pavlović, Ključević i Grbić, 2018). Iako se smatra kako su faze razvoja likovnog izražavanja u djece urođena, utjecaj vanjskih faktora uvelike pridonosi brzini njihovog razvijanja. Okolina, koja spada među ključne faktore, ima značajan utjecaj na razvoj likovnog izražavanja kod djece. Također, uloga odgojitelja u ovom procesu je izuzetno važna. Kroz stvaranje poticajnog okruženja, pravilnim pedagoškim usmjeravanjem te osiguravanjem kvalitetnih poticaja i materijala, odgojitelj može pozitivno utjecati na likovno izražavanje djeteta. Likovni izraz koji dijete posjeduje ima faze kojima je uzrok mišljenje, starost te odnos prema okolini. Važno je napomenuti da svaka faza dječjeg likovnog izražavanja dolazi jedna nakon druge simultano, samim time, nijedna faza dječjeg likovnog izražavanja ne nestaje. Prema literaturi se navode četiri faze dječjeg likovnog izražavanja: faza izražavanja primarnim simbolima, faza izražavanja složenim simbolima, faza intelektualnog realizma te faza vizualnog realizma (Grgurić, Jakubin, 1996).

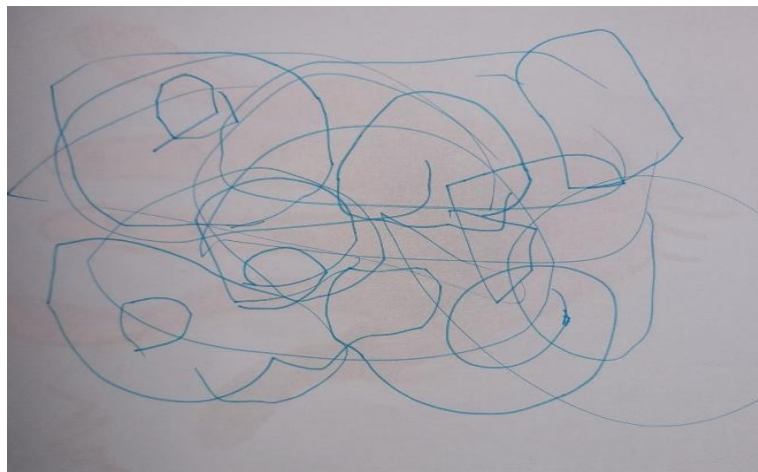
2.4.1. Faza izražavanja primarnim simbolima

Faza izražavanja primarnim simbolima naziva se još i faza šaranja. Dječji umjetnički izraz, u ovoj fazi, manifestira se kroz korištenje osnovnih simbola, odnosno prema nekim autorima, primarnih simbola. Štoviše, ovu fazu karakteriziraju nesvrhovito, izražavanje kistom, olovkom ili rukama po blatu ili pijesku, koje prema svjesnom korištenju olovke dolaze s dvije godine djetetova života (Beisl, 1978). Grgurić i Jakubin (1996) navode kako tijekom ove faze dijete prolazi kroz nekoliko razdoblja te se likovni izrazi djeteta u razdoblju od dvije do četiri godine znatno razlikuju. Djetetove motoričke sposobnosti izuzetno utječu na razvoj faze šaranja. Ona započinje pravolinijskim, prema kružnim te postupnim uključivanjem različitih vrsta linija, poput titranja, udaraca, oblika križa i klupka, sve do uspostave prilično preciznog rasporeda linija (Herceg i sur.,2010). U ovom razdoblju, također nije naglasak na kontroli linije, već da dijete liniju prati pogledom i uživa u pokretu. Prema Bodulić (1982) početkom treće godine djetetova života, dijete počinje imenovati svoje crteže što ima važnu ulogu u razvoju njegova razmišljanja. Iz istog tog razloga, izuzetno je bitno dati djetetu priliku da eksperimentira sa crtežima, na različitim medijima, od najranije dobi.

Slika 1 – Šaranje 1,5 god (Izvor: Škrbina, 2013)

Druga faza izražavanja primarnim simbolima je kontrolirano risanje, djetetovi pokreti počinju biti sve precizniji. Na crtežima se jasno razaznaju organizirani oblici kao što je krug (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 2 – Krugovi 3,4 godine

Grgurić i Jakubin (1996) tvrde kako u završnoj fazi izražavanja primarnim simbolima, dijete razvija namjeru da stvori svoj crtež. Motiv tog crteža najčešće je čovjek. Prikaz ljudskog lika se smatra karakterističnim za većinu djece. Likovi su najčešće prikazani kao „glavonošci“, dijete prikazuje lice na ljudskom liku, a udovi su vrlo često prikazani bez nekog detaljnog oblika tijela (Herceg i sur., 2010). Likovi nisu smješteni u prostoru, već su raspoređeni nasumično, stvarajući dojam dvodimenzionalnosti (Grgurić, Jakubin, 1996).

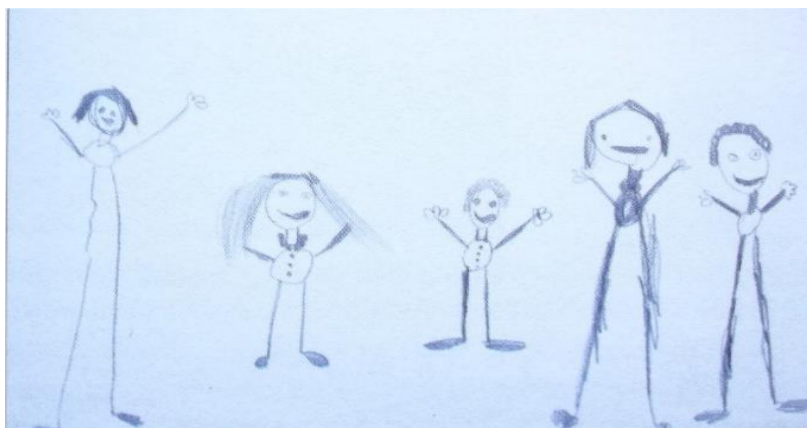

Slika 3 - Crtež čovjeka "punoglavca", 4 godine (Izvor: Škrbina, 2013.)

2.4.2. Faza izražavanja složenim simbolima

Prema Grgurić i Jakubin (1996) faza izražavanja složenim simbolim traje od četvrte do šeste godine djetetova života. U početnoj fazi, likovna aktivnost potiče razmišljanje, dok u drugoj razmišljanje potiče likovne aktivnosti te dijete počinje crtati prema unaprijed smišljenom planu. Crtanje djetetu postaje sredstvom komunikacije, prikazani simboli na crtežima nisu namijenjeni komunikaciji s odraslima ili vršnjacima, već s njima samima. U ovom razdoblju, dijete crta oblike poput kvadrata (u dobi od 4 godine), trokuta (u dobi od 5 godina) i romba (u dobi od 6 godina) prema modelu. Također, usvaja pravilan način držanja olovke i kista, crta prepoznatljive ljudske likove i boji unutar zadanih linija, u dobi od 5 do 6 godina (Starc i sur. 2004).

Grgurić i Jakubin (1996) tvrde kako je najveća promjena, između faze izražavanja primarnim simbolima i faze izražavanja složenim simbolima, u prikazu ljudskog lika. Ljudski lik u ovoj fazi ima kosu, uši, vrat i obrve, na tijelu se pojavljuje odjeća, nakit i obuća, ruke izlaze iz tijela te imaju nacrtane prste. Također, osim ljudskih likova na crtežima se pojavljuju i likovi životinja, predmeta iz okoline, poput sunca, kuće, cvijeća i drveća. Osim toga, na crtežima se počinju javljati i simboli koji ne predstavljaju konkretni objekt, već naglašavaju određene značajke ili akcije, kao što su žurba, plesanje, zvukove, skakanje i slično. Također, primjećuje se prisutnost figura kvadratnog oblika (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 4 - Crtež čovjeka, 5 god. (Izvor: Škrbina, 2013.)

Važno je napomenuti kako u ovom periodu djeca koriste simbole kako bi opisala osjećaje koje osjećaju ili poslala neku poruku. Najbolji primjer za ovu tezu je postupak djevojčica koje često crtaju i daruju crtež simbola srca roditeljima, odgajateljima i prijateljicama kako bi pokazale svoju naklonjenost (Balić Šverko, Županić Benić, 2011). O načinu na koje dijete crta, Grgurić, Jakubin (2016) navode kako dijete koristi cijeli prostor papira oblikujući ga u lik čovjeka ili kuće te kako bi lakše popunilo praznine okreće papir. Navode kako se kasnije pojavljuju linije koje označavaju nebo i tlo, a figure postaju uspravne. Dijete preferira čiste boje i ne miješa ih, a perspektiva i proporcije nisu ključni elementi dječjeg crteža. Svaki predmet u okolini postoji izolirano, što znači da je primjetan i perceptivni egocentrizam.

Također, Grgurić, Jakubin (2016) tvrde kako se dječje likovno izražavanje unutar ove faze temelji isključivo na njihovom vizualnom iskustvu i znanju, iako nisu u potpunosti razvijeni. Tijekom vremena, uz pomoć vizualnih predodžbi, crtež postaje sve bliži stvarnosti. Bitno je naglasiti kako djeca u ovoj fazi izražavaju svoje iskustvo prikazujući vlastite doživljaje i svijet oko sebe. Stoga, dječji crtež u ovoj fazi ne bi trebalo tumačiti kao neuspješan pokušaj prikazivanja stvarnosti. Također, primjećuju se promjene u likovnom izražavanju tijekom ove faze, ali tempo razvoja može varirati od djeteta do djeteta.

2.4.3. Faza intelektualnog realizma

Faza intelektualnog razvoja započinje u dobi od šest godina i proteže se do učenikove jedanaeste godine. To je razdoblje kada dijete započinje školovanje te se javlja sposobnost apstraktnog razmišljanja, poboljšava likovno izražavanje te dolazi do napredovanja u

verbalnom izrazu (Grgurić, Jakubin, 1996). U ovoj fazi se pojavljuje napredak u crtanju profila, prostora, figura te složenijih kompozicija. Također, različite karakteristike dječjeg likovnog izražavanja dolaze do izražaja uključujući transparentnost prikaza, gdje dijete prikazuje sve aspekte objekta, uključujući one koje nije moguće vidjeti (untrašnjost kuće, predmeti u džepu). Seitz (1974) prema Beisl (1978) navodi prikaz akcije u fazama kretanja kao sposobnost prikazivanja kretanja, događaja ili vremenskog slijeda, tako stvarajući sliku o toku vremena. Emotivna proporcija obuhvaća tendenciju povećavanja likova ili predmeta koji su emocionalno važni djetetu, neovisno o stvarnoj veličini. Grgurić i Jakubin (1996) navode ostale karakteristike ove faze uključuju presavijanje i rasklapanje oblika (crteži koji podsjećaju na rasklopljene slike), vertikalnu (stvaranje dojma dubine - postavljanje nižih oblika ispod, a prostorno daljih iznad) i obrnutu perspektivu (dijete nastoji što vjernije prikazati predmete na crtežu, ali iskrivljenim veličinama, ovisno o prostornom položaju) te poliperspektivu (koja odražava sposobnost prikazivanja lika iz različitih kutova) (Hercrg i sur., 2010). Herceg i sur. (2010) također navode kako dijete pokazuje sklonost prikazu motiva u cijelosti, gdje crtanje jednog objekta uključuje i širi kontekst. Sve te karakteristike likovnog izražavanja manifestiraju se istovremeno unutar crteža, što prikazuje razvijenost kreativnosti djeteta. Ova faza poznata je i kao „zlatno doba“ dječjeg likovnog izražaja, a obuhvaća postupno usavršavanje likovnih i tehničkih vještina, prilagodljivost različitim izazovima te razvoj apstraktnog mišljenja. (Grgurić i Jakubin, 1996).

2.4.4. Faza vizualnog realizma

Faza vizualnog realizma započinje od jedanaeste i traje do četrnaeste godine. U ovoj fazi dječji radovi su realističniji, obiluju detaljima, primjetno je postizanje sklada u proporcijama, osobito u prikazivanju prostornih odnosa i figura (Grgurić i Jakubin, 1996). U ovoj fazi dječji crteži dostižu razinu sličnu one kod odraslih (Wildlocher, 1974; prema Beisl, 1978). Prema Beisl (1978), ova faza označava prelazak u kojem se dječji crtež postepeno gubi, budući da su motivi u ovoj fazi podređeni određenoj perspektivi, a drugi načini promatranja se gube jer započinje pubertet, mašta djeteta se mijenja što dovodi do osiromašenja likovnog izraza te dolazi do isticanja darovitosti. U ovoj fazi se integriraju elementi prethodnih faza, odbacuju se rješenja prethodnih faza, prihvaćaju se koloristička, zračna i geometrijska perspektiva, a likovno djelo se planira kao cjelina (Beisl, 1978). Ključno je zadržati interes djeteta i osigurati mu potrebno iskustvo i znanje kako bi se i dalje intrigirala mašta djeteta (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 5 - Portret prijateljica, 12 god. (Izvor: Mišković, 2017.)

3. *Art* terapija

Kreativnost je kompleksan pojam, ali i proces koji razumijemo kroz ostvarivanje sposobnosti, a tako se jedino možemo povezati sa samostalnošću, snalažljivošću, rješavanjem kompleksnih problema i prosperitetom. Kreativnost možemo definirati kao stvaranje nečeg originalnog, drugačijeg i novog. Nova promišljanja o kreativnosti govore o visokoj i niskoj kreativnosti (Craft 2002). Prema takvoj podjeli kreativnosti, visoka kreativnost govori o inventivnoj, inovativnoj i emergentnoj razini koja odgovara samo iznimnim pojedincima, dok niska kreativnost omogućuje „prosječnim“ ljudima snalaženje u svakodnevnim situacijama. Jedan od načina u kojima se ostvaruje niska kreativnost je *art* terapija ili terapija likovnom umjetnosti. Terapiju likovnom umjetnosti karakterizira sloboda u izražavanju u kojoj su originalnost, kvaliteta i vještina manje važni u pogledu na sam kreativni proces (Taylor prema Kvašček, 1981). *Art* terapija se temelji, kako na verbalnoj, tako i na neverbalnoj komunikaciji osjećaja i misli, koje se koriste kao potencijalna sila za povećanje samopouzdanja, vlastiti rast, pomoć u mentalnom oporavku itd. Danas *art* terapija ima mogućnost opširne primjene na različitu ljudsku populaciju, zato se pozitivan učinak terapijskog izražavanja i stvaralaštva sve više potvrđuje u radu s djecom (Mitchell, 2002).

3.1. Definicija *art* terapije

„Pojmovi *art* terapija i *art* psihoterapija su jednoznačni. Teorijska baza psihoterapijskog pristupa u *art* terapiji je psihodinamska. Pod stvaralačkim likovnim procesom u *art* terapiji se podrazumijeva crtanje, slikanje i modeliranje u najširem značenju riječi, tako da prolijevanje boje po papiru ili kidanje papira može biti jednako terapijski vrijedan likovni proces i produkt kao i estetski najprivlačnija ili tehnički najvještije izvedena slika. Likovnim procesom se izražavaju svjesne i nesvjesne misli i emocije, a one nesvjesne su od većeg značenja jer donose nove uvide“ (Ivanović i sur., 2014., str. 192).

Art terapija je vrsta psihoterapije koja fokus stavlja na likovno izražavanje koje se koristi kao sredstvo izražavanja misli, emocija i rješavanja psiholoških konfliktata. Terapija likovnom umjetnošću ili *art* terapija je oblik ekspresivne psihoterapije kojim podrazumijevamo uravnoteživanje, osnaživanje, liječenje i likovnu ekspresiju osobe uz pomoć slikanja, modeliranja ili crtanja. Uz pomoć *art* terapije, osoba uz neverbalno izražavanje fokus stavlja na likovnu komponentu. Krajnji rezultat služi za razumijevanje i otkrivanje psihičkih procesa jer se pretpostavlja kako podsvjesnost osobe, kao i verbalni izraz postaju jasniji što potvrđuje činjenicu da likovno izražavanje može biti učinkovit način neverbalne komunikacije (Tomašević, Dančević, 2005). Uz pomoć crteža možemo dobiti informacije, ali i poticati psihički i fizički razvoj djeteta. Igra i crtež su aktivnosti najbliže djeci i baš iz tog razloga se koriste za ostvarivanje veze s njima, pomoć, analiziranje njihovog ponašanja te poticanje psihofizičkog razvoja (Škrbina, 2013).

Art terapija pripada grupi umjetničkih ili kreativnih terapija, skupa s drama-terapijom, glazbenom terapijom te terapijom pokretom i plesom. Najutjecajniji i najrazvijeniji pristup *art* terapiji je britanski te su mnoge države preuzele model britanskih studija. Britanski model je zbog svojih spoznaja u prednosti pred drugim modelima i metodama. Rad s *art* terapijom mogu obavljati samo registrirani i kvalificirani *art* terapeuti koji rade s mladima, djecom i odraslima. *Art* terapija se može povoditi kroz individualne ili grupne terapije. *Art* terapeuti moraju poznavati stvaralački proces, biti stručni u području simboličke i neverbalne komunikacije, kao i osigurati okruženje u kojem pacijenti mogu sigurno izraziti svoje osjećaje (BAAT, n.d). Cilj je potaknuti nefigurativno izražavanje bojama, linijama, mrljama i izbjeći naučene oblike kako bi terapija bila uspješna. Na takav se način budi stvaralačka i intuitivna svijest te uspostavljamo jasnu komunikaciju osobe preko crteža (Tomašević, Dančević, 2005). Prema Škrbina (2013),

značaj iskustva osobe tijekom nastajanja crteža i sam proces u kojem crtež nastaje jednako je važan te je potrebno poticati otkrivanje unutarnjeg i spontanost.

Art terapija se razvila sredinom 20. stoljeća iz prepoznavanja pozitivnih rezultata likovog istraživanja na mentalno zdravlje psihijatrijskih pacijenata. Integrira istraživačke elemente psihoterapije s ekspresivnim aspektima umjetnosti. Definira se kao oblik psihoterapije koji koristi stvaralački likovni proces kao sredstvo komunikacije i izražavanja (Ivanović i sur., 2014). U okvirima radne terapije, na osnovama likovih stvaralaštva, postepeno se razvila i osamostalila *art* terapija kao nova psihoterapeutska tehnika (priznata 1997. godine) (BAAT, n.d). U stvaralačkom procesu vrednuje se metaforička, simbolička i komunikativna vrijednost djela. Stvaralaštvo se nesvjesno oslobađa i pretvara u djelo i to je jedini način da se zaobiđu teškoće i otpori prilikom verbalizacije sjećanja i iskustva koje je teško izreći. Crtanjem se iznosi unutarnji svijet pa je crtež zapis tog procesa koji nastaje interakcijom misli, ideja i emocija (Štalekar, 2014). Razvojni procesi i konstruktivna suočavanja, gdje okolinski i osobni sustav međusobno utječu jedan na drugog, kroz niz odabranih čimbenika su temeljna načela *art* terapije (Bošnjak, 1997; prema Škrbina, 2013). Kroz te čimbenike preispitujemo sposobnost razumjevanja tuđih i vlastitih misli, osjećaja i ponašanja u različitim situacijama (Kolić-Vehovec, 1998; prema Škrbina 2013).

Autorica Škrbina (2013) navodi tri načela: načelo konstruktivnog suočavanja, načelo razvojnog dugoročnog planiranja, načelo kreativnog okruženja. Načelo konstruktivnog suočavanja je načelo koje naglašava važnu ulogu suočavanja pojedinca s problemom. Pojedinaac kojem nije omogućeno suočavanje sa situacijom koja mu predstavlja problem često se osjeća nesigurno, bori se s unutarnjim stahom od vlastitih misli nad kojima nema kontrolu. Načelo dugoročnog planiranja, planiranje korak po korak se bazira na razvojnem procesu pojedinca. Posljedice traumatskog iskustva manifestiraju se kroz različite faze, tako da se prve reakcije mogu razlikovati od onih kasnijih problema. Načelo kreativnog okruženja i vođenja čiji je cilj razvijanje sigurnog okruženja koje štiti pojedinca, pruža sigurnost i vodi ga ka kreativnom razvoju i zacjeljivanju (Škrbina, 2013).

3.2. Povijest i razvoj *art* terapije

Kako De Zan (2013) navodi, temelji psihoterapije postoje u psihoanalističkoj teoriji austrijskog neurologa i osnivača psihoanalize Sigmunda Freuda. Njegova teorija povezuje brigu o psihičkom zdravlju osobe, ali i zajednice. Freudova teorija o unutarnjim konfliktima, simbolizmu i nesvjesnom umu je ostavila temelje za kasniji razvoj *art* terapije. Pristup psihoterapije različit je od svakodnevnog komunikacije, na temelju toga metode koje su utemeljene na psihoterapiji bi se trebale primjenjivati tamo gdje je to od velike važnosti.

Od svojih početaka ranih 1890-ih psihoanaliza, pod vodstvom Sigmunda Freuda, se paralelno bavila proučavanjem umjetnosti. U osnovi i psihoanaliza i teorija umjetnosti su proučavanje slika, kako stvarnih tako i zamišljenih, kako bi se otkrilo dublje značenje. Rasprava o slikama i proučavanje umjetnosti bili su isključivo usmjereni na gotov proizvod - sliku, sve do teorije o nesvjesnom umu. Znanstvenici su tek 1910. godine počeli raspravljati o umjetnosti kao procesu otkrivanja prikrivenih značenja i nesvjesnih motivacija, nakon što je Freud iznio psihološku teoriju umjetnosti, koja je povezala psihoanalizu i umjetničku kritiku. Hans Prinzhorn, austrijski psihijatar, 1922. godine napisao je rad koji je označio početak istraživanja umjetnosti u radu s mentalno oboljelima o umjetnosti psihijatrijskih pacijenata (De Zan, 2013).

Art terapija se razvijala slobodno u Velikoj Britaniji i Americi. U Velikoj Britaniji su prvi *art* terapeuti bili umjetnici bez službenog obrazovanja na području mentalnog zdravlja, a oni su organizirali radionice umjetničkog karaktera s psihijatrijskim pacijentima (Waller, 1991, prema: Ivanović i sur., 2014). Prvi koji je koristio izraz „*art* terapija“ bio je britanski umjetnik Adrian Hill, 1942. godine, za umjetničko stvaralaštvo s terapijskim ciljem. Tijekom njegovog liječenja od tuberkuloze, došao je do otkrića o terapijskim učincima umjetničkog izražavanja. Za vrijeme oporavka poticao je druge pacijente na izražavanje kroz crtanje i slikanje, što mu je dalo uvid o terapijskim obilježjima umjetnosti. Oslobođanje kreativne stvaralačke energije je omogućilo pacijentu da razvije obranu od negativnih misli i emocija, to je za Hilla bila vrijednost *art* terapije (Ivanović i sur., 2014). Edward Adamson, britanski umjetnik, smatra se ocem *art* terapije u Velikoj Britaniji. On je osnovao studio u psihijatrijskoj bolnici gdje su pacijenti slobodno mogli doći slikati i tako je proširio Hillov rad. Njegov način rada je bio „neintervencijski“, što znači da je uključivao jako malo interpretacije i razgovora. Paralelno u Sjedinjenim Američkim Državama, dvije pionirke Edith Kramer i Margaret Naumburg su započele, neovisno od britanske organizacije, razvijati *art* terapiju. Margaret Naumburg je

kasnih 1940-ih razvila „psihodinamsku *art* terapiju“, pristup u čijem su središtu pacijentovi sukobi i problemi. Takav pristup predstavlja jednako ekspresiju pacijenta, kroz spontano stvaranje slika i komunikaciju s *art* terapeutom (Waller, 1990, prema: Ivanović i sur., 2014).

Edith Kramer bila je austrijsko - američka umjetnica i pionirka u području *art* terapije. Rođena je u Beču gdje je stekla obrazovanje u kiparstvu, slikarstvu i umjetnosti. Nakon što se preselila u Sjedinjene Američke Države 1944. godine postala je ključna figura u razvoju *art* terapije te je na Sveučilištu u New Yorku osnovala diplomski studij *art* terapije, na kojem je i podučavala do 2005. godine. Adolescentima i djeci, koji nisu mogli izraziti svoje misli i osjećaje riječima, posvetila je najznačajniji dio svog rada. Britansko udruženje *art* terapeuta osnovano je 1964. godine, a u Velikoj Britaniji razvitak poslijediplomskih studija počeo je 1970-ih godina, dok je *art* terapija registrana kao profesija 1997. godine (Ivanović i sur., 2014).

Iz intuitivnog i iskustvenog prepoznavanja terapijskog učinka umjetničkog izražavanja razvila se *art* terapija. Wassily Kandinsky, ruski teoretičar i slikar, umjetnost je definirao kao „vanjski izraz unutarnje potrebe“. Kada likovni izraz prakticiraju osobe koje nemaju tehničke vještine i umjetnički talent te osobe koje nisu umjetnici, to ne znači da je on manje moćan. U današnjem društvu, umjetnost često pripada eliti, dok *art* terapija, na neki način, vraća moć likovnog izražavanja svima. Treba naglasiti kako da bi se iskoristile prednosti nije potrebno baviti se „visokom umjetnošću“, umjesto toga se može pristupiti likovnom procesu kao „dubokoj ozbiljnoj igri“ koja pomaže izraziti, dijeliti i konstruirati značenja. *Art* terapija također ulogu ima u olakšavanju ambivalentnosti ljudskog stanja, čineći ga podnošljivim.

Kroz povijest psihijatrije postojao je kontinuirani interes za likovni izraz pacijenta, no taj interes je bio više usmjeren prema dijagnostici, nego prema terapiji. Tako je austrijanac Hans Prinzhorn, povjesničar umjetnosti i psihijatar, 1922. godine objavio prvi rad o umjetnosti psihijatrijskih pacijenata i izdao knjigu pod nazivom „Umjetnost mentalno bolesnih“. Knjiga je sadržavala deset dijelova, kako ih je nazvao Prinzhorn „shizofrenih majstora“. Poslije Drugog svjetskog rata Francis Reitman i Eric Cunningham Dax, britanski psihijatri, koristili su se umjetničkim djelima pacijenata psihijatrijske bolnice za istraživanje o psihičkim premećajima te je 1950. godine, kao rezultat istraživanja, Reitman objavio knjigu pod nazivom „Psihotična umjetnost“. Porast zainteresiranosti za *art* terapiju i umjetnost unutar psihijatrije je povezan s prepoznavanjem važnosti razvoja kreativnosti kao preventivnog faktora te evolucijom

shvaćanja zdravlja, ne jedino kao odsustvo bolesti, već i kao stanja ravnoteže unutar cijelog sustava pojedinca.

3.3. Art terapija u Hrvatskoj

U Hrvatskoj, za razliku od nekih drugih država, *art* terapija nije tako široko rasprostranjena, ali postoji sve veće prepoznavanje vrijednosti *art* terapije, kako u emocionalnoj potpori tako i u mentalnom zdravlju. Iako je interes za ovakvu vrstu terapije različit, svijest o njenim koristima se širi. Branko Pražić, psihijatar koji se 1980-ih godina bavio analiziranjem psihopatologije likovnih izraza, opisao je različite karakteristike likovnih izraza kod shizofrenih bolesnika te vidljivu razliku likovnih djela prije i poslije psihotične faze (Pražić, 1987). Pražić je u Zagrebu 1981. osnovao Udruženje likovnih terapeuta, čiji se pristup razlikovao od ondašnjeg pristupa *art* terapiji. Korištenje *art* terapije u terapeutske svrhe zahtjeva iskustvo, zrelost i visoku stručnost, kao i svijest o usavršavanju. Za razliku od Velike Britanije, gdje već niz godina postoje definirani modeli edukacije i studija *art* terapije, u Hrvatskoj do nekoliko godina unazad nije postojao model edukacije te su liječnici, radni terapeuti, medicinske sestre i sl. vjerovali kako se „bave“ *art* terapijom kada bi im ponudili pribor za slikanje i potaknuli na stvaralaštvo.

Prvi poslijediplomski specijalistički studij Kreativne terapije, koji uključuje četiri smjera: *Art* (likovnu) terapiju, dramaterapiju, muzikoterapiju i terapiju pokretom i plesom, s radom je počeo 2016. godine na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Inicijativu za osnivanje studija ove vrste pokrenuli su Umjetnička akademija u Osijeku i Medicinski fakultet u Osijeku jer je prema ispitivanjima Agencije za znanost i visoko obrazovanje postojala izrazita potreba za tom vrstom zanimanja, ne samo zbog brojnih populacija potrebitih, već i zbog psiholoških pritisaka aktualne svakodnevnice. Pokretanje ovog studija je važno jer se do tada *art* terapija u Hrvatskoj uglavnom provodila na volonterskoj bazi i nije postojala, a službena potvrda za profesionalno osposobljavanje ovakve vrste mogla se steći jedino školovanjem u inozemstvu. Do danas se otvorilo nekoliko studija ove vrste na nekoliko hrvatskih sveučilišta, ali postoji i sve više različitih stručnih edukacija, radionica i predavanja o ovoj temi. Takvu među ostalim provodi i HEART, hrvatska udruga za ekspresivnu *art* terapiju, koja je osnovana 2016. godine u cilju razvitka, predstavljanja i popularizacije *art* terapije u Hrvatskoj.

3.4. Modeli i načini rada u *art* terapiji

Likovno izražavanje je alat kojim oslobađamo psihička suočavanja, procesuiranja negativnih emocija (tuga, strah, nemir) i napetosti, s obzirom da kroz taj proces prenosimo emocije na medij likovnog izražavanja. Područje apstraktnih mišljenja i mašte, razvoja pozitivne slike o sebi, emocionalni razvoj, izražavanje osobnosti, integracije i senzorne regulacije mogu se razvijati i jačati korištenjem tehnika, alata i metoda rada *art* terapije. Njezina vrijednost se očituje i u područjima razvoja prostornih i vizualnih vještina, tako da likovna aktivnost postaje aktivnost koja učenje čini istovremeno zanimljivim i pridaje mu vizualnu dimenziju (Bilić i sur., 2012). Prema Walleru (2006) su temeljni principi *art* terapije važnost stvaranja vizualnih predodžbi kao dijela procesa spoznaje i učenja, osvještavanje onih osjećaja koji se teško izražavaju riječima, kao pokretač i mjesto smještanja snažnih emocija te kao medij komunikacije djeteta i pomoć pri transferu emocija.

Postoje različiti načini kojim se dijete upoznaje s procesom likovnog stvaralaštva, a njih nazivamo metodama likovnog stvaralaštva. Jedini proces kojim se spajaju i pobuđuju svjesni (spoznajni) i nesvjesni (nagonski) procesi u pamćenju je likovno oblikovanje. Vizualno-simboličko mišljenje je direktno povezano s onim podsvjesnim procesom, a to omogućava dopiranje do traumatskih događaja tijekom *art* terapije i upravo su zbog toga likovno oblikovane metode na posebnom mjestu suvremene *art* terapije. Grgurić i Jakubin (prema Škrbina, 2013) ističu podjelu deset metoda likovnog oblikovanja: metode likovnog scenarija, analitička promatranja i analize likovnog problema u realitetu, metode demonstracije, metode rada s tekstom, metode usmenih izlaganja, metode razgovora, metode građenja likovnih elemenata, metode kombiniranja, variranja i razlaganja. Prethodno iskustvo niti znanje o likovnim sredstvima, pojmovima ili umjetnosti nije potrebno za uključivanje u proces terapije. Za evoluiranje i razumijevanje načina na koji se koriste različiti umjetnički elementi pomažu tri modela (Škrbina, 2013):

- Model kontuirane ekspresije

Kako bi se lakše razumjela i evoluirala ekspresivna terapija, začetnici ovog modela Kagin i Lusebrink su 1978. godine predstavili model kontinuirane ekspresije koji je prvobitno bio fokusiran prema umjetničkoj terapiji, ali kasnije je proširen na sve oblike umjetnosti. (Škrbina, 2013). Ovim modelom se nastoji otkriti oblik ekspresivnog izražavanja koji najbolje pristaje

pojedincu. Zato je važno prolaženje sve četiri razine. Model Kagina i Lusebrinka je baziran na Piagetovim i Brunerovim razvojnim idejama, a odnosi se na:

- Senzomotorno-kinestetička razina

Predstavlja interakciju između oblika umjetnosti i pojedinca koja je istraživačkim načinom karakterizirana motoričkom aktivnošću i pokretom, a senzorno je istraživanje ono koje podrazumjeva upotrebu vida, dodira ili drugih osjetila.

- Perceptivno-afektivna razina

Predstavlja uključenje pojedinca u kreativnu aktivnost i korištenje raznih elemenata umjetnosti kako bi razvio svoje ideje te pokazao emocije.

- Kognitivno-simbolička razina

Koristi se kao oblik pomoći pojedincu kroz umjetnost, kroz umjetnički izraz pojedinac može riješiti probleme ili pronaći smisao. Pojedinac je na kognitivno-simboličkoj razini sposoban koristiti logičke, analitičke i sekvencijske vještine uključujući umjetnost u proces (Cohen i Mills, 1993; prema Škrbina 2013).

- Kreativna razina

Zahtijeva integraciju svih prethodno navedenih razina, ovu razinu ne moraju doseći svi pojedinci, dok oblik kreativnosti može biti doživljen na prethodnim razinama (Škrbina, 2013; prema Malchiodi, 2003).

Osoba počinje onom razinom djelovanja kojom je okarakterizirana sa slobodnim šaranjem i pokretom po papiru, nakon toga slijedi korištenje određenih linija, odlika i boja u cilju izražavanja vlastitih emocija. Zatim slijedi faza shema, koja se bazira na ljudskoj vještini upotrebe kreativnih metoda za rješavanje problema. Svaka osoba posjeduje sposobnost traženja smisla u pokretu, glazbi, slici itd. Završna kreativna razina, koju ne moraju nužno doseći svi pojedinci, uključuje sve prethodne razine (Škrbina, 2013). Johnson i Sandel (1996.) su predstavili razvojni model:

- Model reprezentacije ili model predstavljanja

Temelj njihovog modela je izražavanje pojedinca kroz pokrete, geste, mimike, ekspresije lica ili slike koje u konačnici dovedu do jezičnog izražavanja. „Ovaj model bazira se na ekspresiji sebe kroz geste, slike, neki drugi ekspresivni/kreativni medij te se može prilagođavati pojedincu“ (Škrbina, 2013., str. 49). Procijeniti koji je medij najbolji za izražavanje je jako bitno, a to je ono što ovaj model omogućava.

- Model kreativne osi

Model poznatog autora Avi Goren-Bara koji smatra da se ovaj model može koristiti za praćenje pojedinca kroz razvojne faze, prelazak iz jedne u drugu fazu, rješavanje poteškoća ili pak vraćanje na ranije faze (Škrbina, 2013). Kreativni proces se dijeli na slijedeće faze:

- Faza 1. – Kontakt

Prvi kontakt koji pojedinac ima s nekim od oblika umjetnosti, kreativnim medijima i materijalima. Pojedincu se omogućuje eksperimentiranje, dodir likovnog materijala, upoznavanje instrumenata, slušanje glazbe, tj. upoznavanje bilo kojeg oblika materijala i umjetnosti.

- Faza 2. – Organizacija

Nakon što pojedinac odabere vrstu umjetnosti i materijal te ostvari kontakt slijedi organizacija za realizaciju aktivnosti, koja uključuje pripremu materijala, organizaciju prostora, kombinaciju sredstava itd.

- Faza 3. – Improvizacija

Pojedinac se služi metodama pogreške i pokušaja, na sebi svojstven način istražuje, stvara i promatra stvoreno. U ovoj fazi je važno da je svaki pokušaj dobrodošao, pogreške su korak prema napretku.

- Faza 4. – Središnja tema

Faza u kojoj dolazi do definiranja teme, produbljenja tretmana, ulaže se više truda za određene aspekte rada te tema postaje sve vidljivija.

- Faza 5. – Elaboracija

Odnosi se na vrijeme kada je pojedinac zaokupljen razvojem, modificiranjem i poboljšanjem umjetničkog rada.

- Faza 6. – Očuvanje

Faza koja označava kraj iskustva koji se odvija na više različitih načina, udaljavanje, spremanje rada, prezentiranje rada. Faza koja omogućava praćenja prijelaza osobe iz faze u fazu i rješavanje poteškoća određenih faza ili povratak ranijim fazama.

Posljednji je koji se koristi kod provođenja art terapije, te pomaže u praćenju napredovanja pojedinca. Prožimlje se fazama organizacije, kontakta, improvizacije, središnje teme, elaboracije i očuvanja (Škrbina, 2013). Osoba prvo dodiruje i istražuje razne materijale, nakon odabira umjetničkog oblika kojim će se izražavati slijedi organizacija materijala koji će mu pomoći kod provedbe aktivnosti. Najnovije primjenjivanje *art* terapije je multidimenzionalnog pristupa jer se provodi različitim ekspresijama (Škrbina, 2013).

3.5. Primjena *art* terapije

Art terapija se koristi kao sredstvo komunikacije između djeteta i terapeuta, a takav pristup djetetu omogućuje stjecanje povjerenja u terapeuta, ostvarivanje bliskosti i posrednim putem iskazivanje emocija i navladavanje traumatičnog iskustva. *Art* terapeuti trebaju odlično poznavati stvaralački proces i biti stručni u području simboličke i neverbalne komunikacije te moraju osigurati sigurno okruženje za dijete kako bi ono bilo u mogućnosti izraziti svoje jake, duboke osjećaje. Stvaralačkim likovnim procesom u *art* terapiji podrazumjevamo crtanje, slikanje te modeliranje u svakom smislu te riječi, tako da podrazumijevamo i jednostavne radnje poput kidanja papira i prolijevanja boje. Uloga *art* terapeuta kroz likovni proces je jako važna jer se njima izražavaju emocije i misli, one svjesne, ali i nesvjesne koje su od velikog značaja jer donose nove uvide i terapeutu i pojedincu.

Prema Škrbina (2013), likovna terapija se koristi likovim medijima kao sredstvom izražavanja, a to je jedno od najstarijih sredstava komunikacije. Potreba za tim načinom komunikacije razvija se postupno od malih nogu. Kroz likovnu terapiju izražavamo misli, emocije i osjećaje, a kroz likovni izraz naglasak bi trebao biti na samom procesu, a ne na produktu. Jedna od razlika kojim se *art* terapija razlikuje od umjetnosti u drugim okruženjima je važnost koja se pridaje

odnosu djeteta i terapeuta. Likovno se izražavanje unutar terapijskog postupka razlikuje od rada u razredu ili samostalnog crtanja. To je posebna zaštićena situacija u kojoj pojedinac stvara psihičko i fizičko okruženje u kojem jedna ili više osoba mogu razumjeti sebe i u potpunosti se istražiti koristeći umjetnost (Rubin, 1978, prema Nguyen, 2015). Na ovaj način, dijete dobrovoljno uz pomoć terapeuta otkriva sebe i uči drugačije gledati sebe i svoje kreativne izraze.

Art terapija se može koristiti u obrazovne, preventivne, odgojne, dijagnostičke i terapijske svrhe. Može se primjenjivati u različitim ustanovama poput bolnica, rehabilitacijskih centara, socijalnih i odgojno-obrazovnih ustanova. Ona nije namijenjena samo djeci, već se njome mogu koristiti osobe svih dobnih skupina, kako osobe bez teškoća tako i osobe s različitim teškoćama kako bi otkrile svoje emocije, suočile se sa strahovima i stresnim situacijama, postigle emocionalni oporavak, pronašle način kako razumijeti vlastite emocije, razvile samopoštovanje te stekle znanja i iskustva vodeći se različitim perspektivama. Prednost *art* terapije je mogućnost planiranja i provođenja individualno, ali i grupno, ovisno o zahtjevima i potrebama osobe (Škrbina, 2013). Komunikacija u terapeutskom odnosu se provodi između terapeuta, osobe i crteža ili slike koja kroz ovaj proces ima važnu ulogu pružanja mogućnosti dodatnih spoznaja. Prijenos može biti metaforički i vizualno zastupljen u likovnom izrazu, a to je ono dublje, nesvjesno značenje kojim se pruža prilika za otkrivanje skrivenih i potisnutih misli i osjećaja. Prijenos kao takav ima veliko značenje u *art* terapiji.

Art terapija se temelji na uvjerenju kako kreativni proces umjetničkog izražavanja pomaže ljudima u rješavanju sukoba i problema, poboljšanju međuljudskih vještina, kontroli ponašanja, smanjenju stresa, povećanju samopouzdanja i samosvijesti te stjecanju uvida. (AATA, 2011, prema Škrbina 2013). *Art* terapija, kao i druge kreativne terapije, koristi se u cilju poboljšanja zdravlja i bržeg unaprjeđenja oporavka pojedinca. Također, *art* terapija nastoji pripomoći prilagodbi specifičnoj onesposobljenosti i oporavku od medicinskih intervencija, ali i poboljšati kvalitetu života kod specifičnih okolnosti (Warren, 1993, prema Škrbina 2013). Osvještenje identiteta i poticanje ravijanja kreativnih sposobnosti je cilj *art* terapije, ne stvaranje nove grane umjetnosti i djela. Tako *art* terapija pruža mogućnost umjetničkom izrazu da postane alat za komunikaciju i integraciju (Rodriguez, 1999, prema Škrbina 2013).

Tri kombinirana multimodalna pristupa se mogu koristiti u primjeni *art* terapije. Kako bi na najprikladniji način omogućili samoizražavanje osobi, pristup uključuje upotrebu različitih likovnih komponenti kao slikanje, crtanje, modeliranje, upotreba glazbe, scenskog izraza i

mnogih drugih elemenata. Takvim načinom jedan oblik stimulira drugi oblik umjetnosti pa tako pokretom možemo poticati izražavanje crtanjem. Cilj *art* terapije je, također, da se pri završetku osoba može izraziti pomoću nekih od medija i opisati događaj te prošle i trenutne osjećaje. Zbog mnogih pozitivnih učinaka i prednosti *art* terapija je primjenjiva u raznim područjima te se iz tog razloga primjenjuje u mnogim socijalnim, ali i u zdravstvenim ustanovama.

4. Interakcija između likovne kulture i *art* terapije

Sve više se u današnjem odgoju i obrazovanju ističe važnost angažiranja likovne umjetnosti u odgojno obrazovne koncepte i njihova vrlo velika važnost za kognitivni i kreativni razvoj mladih i djece te razvijanje njihovih komunikacijskih i evaluacijskih sposobnosti. Višestruka je vrijednost poučavanja elementima likovne umjetnosti u osnovnoškolskom obrazovanju jer ono predstavlja konkretno iskustvo prihvaćanja, shvaćanja i doživljaja svijeta temeljenog na cijelokupnoj prošlosti ljudskog društva. Od najranijih vremena je čovjek, kroz svoje oblikovanje likovnih sposobnosti, otkrio mogućnost slikovnog prikaza svojih razmišljanja. Između ostalog, otkrio je kako se slikovni simboli isto tako mogu koristiti za izražavanje značenja misli. Tijekom vremena likovna umjetnost je evoluirala u izvanredne vizualne forme koje u sebi sadrže spoznajnu vrijednost različitog povijesnog razdoblja i zato su se likovna djela od davnih vremena smatrala iznimno važnima. Likovna djela ne možemo ograničiti samo na proučavanje vizualnog aspekta, već kako bi razumjeli umjetničko djelo moramo poznavati proučavanja povjesničara, psihoanalitičara i antropologa. Promatrajući individualnu situaciju stvorenu rukom i misli umjetnika, slika zahtijeva projiciranje na općoj perspektivi svih, pozadinu kulturoloških događanja, kako to i predlažu kulturolozi (Warburg, prema Bialostocki, 1986). Likovno djelo, skriveno u sebi sadrži uzročno-posljedičnu povezanost s prostorom, vremenom i kulturom gdje je stvoreno. Isto tako ono nadmašuje vrijeme i prostor u kojem je stvoreno i doprinosi razvoju čovjekovog kulturnog i esetskog senzibiliteta. Važna zadaća likovnih djela kroz povijest bila je ispičati djelima ljudske priče o životu i baš zato su likovni sadržaji važni i vrijedni u odgoju i obrazovanju.

Plansko i sustavno uključivanje mladih i djece u svijet kulture u osnovnoj školi predstavlja nastava Likovne kulture. Pojam kulture danas je teško objasniti kao jedinstveni alat jer ona predstavlja mnogo značenja različitih karaktera i baš zbog toga predmetom je proučavanja raznih sustava znanja koja obuhvaćaju različita područja istraživanja. Kako se pojam kulture i komunikacije susreće s različitim domenama ljudske djelatnosti i tako utječe na razne dijelove

društvenih aktivnosti, a kulturni razvoj i sam pojam kulture, čija dinamika podliježe mnogim interpretacijama, tako susrećemo i u odgojno-obrazovnom procesu pod nazivnom Likovna kultura. Likovna kultura je nezamjenjivi, nezaobilazni i neophodni element opće kulture društva i pojedinca (Brajčić, 2002). Likovna kultura mladima i djeci omogućuje shvaćanje stvaralaštva kroz likovno djelo i komunikaciju te postaje dio opće kulture. Upravo je ta komunikacija bitna jer se i sam učenik kroz svoja djela, likovne zadatke, svojim pokretima ruke izražava. Ne mora to biti umjetničko djelo, već način njegove komunikacije i izražavanja emocija, misli i osjećaja. Zbog toga bi učitelji i nastavnici trebali obratiti više pažnje i imati barem osnovno znanje o učenikovom izražavanju kroz njegov likovni rad (Brajčić, 2002).

4.1. Teorijski okvir za integraciju *art* terapije u nastavu

Govoreći o *art* terapiji kao specijaliziranom obliku psihoterapije, ne provodi se kao takva u odgojnim i obrazovnim ustanovama, već u bolnicama, specijaliziranim klinikama i drugim institucijama. To je vrsta terapije koja fokus stavlja na produkt stvaranja, tek onda na rješavanje problema koji je doveo do terapije i djetetov napredak. Ovdje se djetetovim napretkom smatra uspjeh izražavanja onog što je zadržavalo u podsvijesti slikom ili crtežom, a nakon toga kod većeg napretka i riječima. Taj način rada se razlikuje u potpunosti od današnjeg likovnog obrazovanja u obrazovnim ustanovama.

„Likovna aktivnost kao i mnoge druge umjetničke aktivnosti nude mnoštvo mogućnosti kroz koje djeca istražujući različite materijale i likovne tehnike mogu izraziti svoje ideje, osjećaje, misli i pogled na svijet“ (Balić Šimrak, Šverko, Županić Benić, 2010., str. 57).

Likovno se obrazovanje bavi nepristranim, formalnim i estetskim vrijednostima likovne umjetnosti, ne vodi brigu o psihološkom razvoju djeteta, a kamoli njihove podsvijesti (Tomašević, Dančević, 2005). Ovakvi aspekti likovnog obrazovanja preklapaju se jedino u ustanovama i školama za odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama, no ne uzimajući u obzir koliko se ta djeca razlikuju, postoji i mnoštvo sličnosti. Temeljem toga Waller (2006), kako je navedeno u radu Ivanović i sur. (2014), zaključuje kako bi se učitelji i nastavnici likovne kulture i djelatnici dodatno educirani kao *art* terapeuti u obrazovnim ustanovama trebali zapošljavati u svim odgojno-obrazovnim ustanovama jer bi takav postupak imao velike pozitivne posljedice, a one bi bile opće pozitivna ozračja u školama i vrtićima (Waller 2006).

Nedostatke obrazovnog sustava, programa i politike, navodi Tomašević Dančević (2005), kako u drugim zemljama pa tako i u Hrvatskoj. Obrazovni sustavi u cijelom svijetu se uglavnom temelje na memoriranju i logici, a glavni interes i cilj je razvoj vrebanih i racionalnih disciplina. To za posljedicu ima oduzimanje užitka u aktivnostima koje više koriste osjetima već od predškolske dobi. Na taj način djeca ne gube samo priliku stjecanja vizualne pismenosti, nego i jako sredstvo samoizražavanja. Waller (2006) objašnjava kako crtanje dopušta aktivnost desne strane mozga te da se djeca u kontaktu s priborom za crtanje, tj. crtanjem izražavaju spontano već u fazi šaranja. Kroz dječji razvoj nakon crtanja djeca kreću pisati i tu se, kroz školovanje, spontano likovno izražavanje kreće postupno zamjenjivati onim „prepuštanjem crtanja samo talentiranima“. Tada se događa da se većini djece „oduzimaju“ stvaralačke i istraživačke aktivnosti. Analiziranje dječjeg crteža može izvršavati isključivo *art* terapeut, dok odgojitelji i učitelji pružaju mogućnost za likovno izražavanje i brinu o interesu, želji i radoznalosti za likovno stvaralaštvo te oni pristupaju dječjem crtežu samo kroz okvir znanja o razvojnim karakteristikama (Belamarić, 1987).

Prema Oaklanderu (1996) učitelji, iako nisu educirani *art* terapeuti, niti psihoterapeuti mogu koristiti i primjenjivati terapijske tehnike, aktivnosti i metode na njima prihvatljivoj razini. Autor smatra kako bi takav način rada rezultirao pozitivnim promjenama među učenicima i nastavnicima, poboljšavanju koncentracije, smirenosti i opuštenosti te zaključuje kako psihoterapijske aktivnosti i metode zbilja mogu unaprijediti razredno ozračje.

Prema Smoljanec (2019), u Republici Hrvatskoj se trenutno provođenje nastave likovne kulture dijeli na tradicionalno i eksperimentalno, a to znači da je nastava trenutno u tranzicijskom razdoblju i tek će se s vremenom moći provoditi ciljano istraživanja. Eksperimentalni dio nastave će s vremenom izgurati tradicionalan oblik, a on se temelji na kurikulumu Likovne kulture. Eksperimentalni kurikulum se primjenjuje postupno, 2019./2020. primjenjivao se na učenike prvog i petog razreda, nadalje za učenike drugog, trećeg, šestog i sedmog razreda primjenjuje se od 2020./2021. godine, a školske godine 2021./2022. primjenjuje se za učenike četvrtog i osmog razreda (Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj, NN 7/2019).

Promatrajući razliku eksperimentalnog i tradicionalnog podučavanja nastave likovne kulture, raskorak se vidi u načinu shvaćanja učenikovog odnosa prema radu. Proces učenja, nastavni

sadržaj i ciljevi su organizirani ishodima učenja. Ovakav kurikulum otvorenog tipa pruža prostor za prilagodbu i promjenu te je cilj usmjeren kvaliteti života učenika, za razliku od onog tradicijskog koji je strogo zatvoren prema objektivnoj stvarnosti društva (Smoljanec i sur. 2019). U eksperimentalnom pristupu, iako predstavlja ogromni zaokret, jedan segment je ostao isti, a to je satnica. To je problem koji se navodi još od 90-ih godina kada se oduzeo jedan sat nastavi likovne kulture te je satnica prepolovljen na 35 sati. Likovna kultura ima vrlo velik utjecaj na razvoj društva jer se ono oblikuje prema unutarnjim vrijednostima i unutarnjoj kulturi pojedinca, a on se razvija od djetinstva.

4.2. Prednosti uvođenja kombiniranja likovne kulture i *art* terapije

Dječji crtež je jedan od načina koji nam najprije može otkriti ono što dijete muči u različitim razdobljima i događanjima u životu. Dijete kao kreativno biće pronalazi i otkriva različita likovna rješenja problema, poput onog treće dimenzije. Dijete će tako crtajući ostaviti praznine u prostoru kada je nejasno koje likovno rješenje primijeniti, a te praznine su poruka odgojitelju/učitelju o razvojnim mogućnostima i signal o djetetovom dubljem promišljanju o slici ili crtežu. Individualna interpretacija stvarnosti također predstavlja kreativno postignuće, dijete kao izuzetno osjetljivo biće sebe doživljava sastavnim dijelom okoline te to tako likovno i interpretira. Djeca slijede postavke kreativnosti, izlaze iz okvira, jednostavno razmišljaju, ne odustaju te za njih ne postoji nemoguće. Sve se to može postići u svakom razredu ili grupi i pojedino sa svakim djetetom, ako učitelj razumije dijete i obrnuto (Škrbina, 2013). Odgojno obrazovni sustav je stavljen pred izazov novog modela kojem tradicionalna škola ne može odgovoriti. Napredak će imati škole kojima je na prvom mjestu razvoj kreativnost njenih učenika umjesto učenja napamet mnogih nepotrebnih činjenica, a sve ostale će biti štetne po učenika, njegov razvoj i razvoj društva te neučinkovite (Bognar i Bognar, 2007). Prema Benić (2021) potrebno je više pažnje usmjeriti razvijanju učenikovog kreativnog i divergentnog razmišljanja kako bi ih pripremili za rješavanje problema samostalno. Takvo ponašanje postićemo metodama poučavanja usmjerenih potrebama učenika, potičemo aktivno sudjelovanje i kreativno razmišljanje.

U dokumentu Strategije razvoja kreativnosti u osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju (2014) autori smatraju kako je kreativnost ključni razvojni i društveni resurs te kako znanje uz kreativnost tek postaje inovacija i vrijednost. Zbog toga je potrebno više poticati

kreativnost u obrazovanju, a tome su nužne dodatne učiteljske kompetencije. Poticanje i razvoj kulture koja teži cjeloživotnom unapređenju i razvoju osobnog rada manifestira se poticanjem odličnosti u učenju i poučavanju. Time se pridonosi ukupnom razvoju potencijala, kreativnosti i sposobnosti, kreiranja kritičkog mišljenja, odgovornosti, postizanju ciljeva i smoinicijativi. Hrvatska kao inovativno i kreativno društvo, inicijativom i koordinacijom strategija razvoja kreativnosti u obrazovanju, ističe ovakav način obrazovanja kao model koji donosi dugoročnu dobrobit.

Tijekom školovanja učenici stječu razna teorijska znanja, dok s druge strane školovanjem, druženjem s ostalim učencima, učenjem, a posebno kroz umjetnost stvaranja upoznaje sebe. Tu je važnost učitelja likovne kulture i umjetnosti. Kroz crtež se pruža spoznaja učenika, njegov način razmišljanja, njegov proces rada, način rješavanja problema i emocionalno stanje. Zato je jako važno naglasiti važnost i ne zanemariti proces stvaranja i razgovor tijekom njega jer time dobivamo idealnu priliku upoznati učenika na drugačiji način i omogućujemo njemu samome da upozna sebe te da svojim sposobnostima istovremeno gradi osobnost i sliku o sebi.

4.3. Dječji crtež

Crtež je način izražavanja koji je stariji od pisane riječi, to je prvi jezik kojim se služio pojedinac. Aktivnošću crtanja koristimo razna osjetila, poput vida, dodira i pokreta bez verbalne komunikacije. Crtež predstavlja sredstvo kojim se pojedinac izražava i pruža uvid u emocionalno i kognitivno funkcioniranje, razvoj, potisnute i skrivene traume, te prenosi različite percepcije i osjećaje (Škrbina, 2013). Različiti su pristupi proučavanja kognitivnog razvoja učenika, a proučavanje i procjena dječjeg crteža omogućuje uvid u njihov svijet. U današnje vrijeme dječji crteži su prepoznati kao odraz emotivnog života i osobnosti djeteta te kako ona kroz likovni izraz ne prikrivaju osjećaje. Uporaba boja i crtež otkrivaju unutarnje osjećaje djeteta i njegov odnos s vanjskim svijetom.

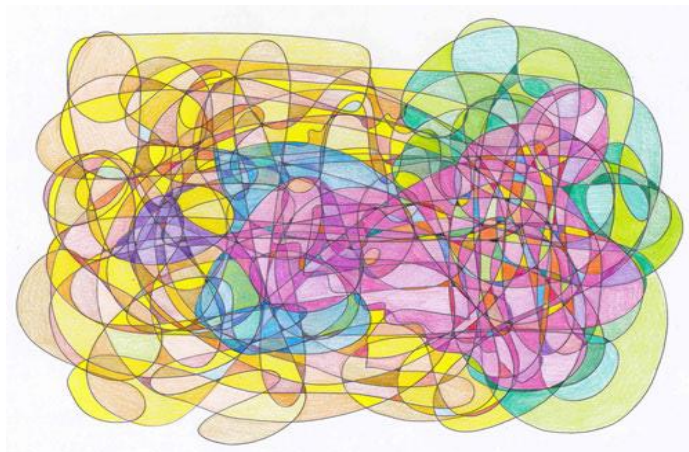
Likovni izraz urođena je sposobnosti komuniciranja, izražavanja i oblikovanja djece. Takvu sposobnost djeca ne uče od društva, ne preuzimaju je, već razvijaju putem prirodnih potencijala bića. Putem značenja i svojstva oblika djeca prikazuju sadržanje njihovih misli, koje nam nije dostupno inače (Belamarić, 1987). Likovno izražavanje kroz svoje oblike nije samo pokazatelj

dogaćanja u svijesti djece, već oni djeluju kao sprega osnažavajući njihove sposobnosti poimanja i percepciranja te sposobnosti stvaranja i oblikovanja.

U ranoj dječjoj dobi znanstveno je dokazano kako bavljenje različitim likovnim aktivnostima pobošava dječju spoznaju, potiče aktivnost fokusiranja, usmjeravanja pažnje, a to poboljšava dječju koncentraciju u svim aktivnostima. Bavljenje likovnim aktivnostima kao crtanjem i slikanjem potiče opuštanje tijela, cijelog organizma i luči hormon sreće, a to rezultira kvalitetnim životom, dok traženje novih spoznaja i eksperimentiranje razvijaju kreativnost i divergentno mišljenje (Balić Šimrak, 2010). Likovno izražavanje pokazuje zbivanje u psihofizičkim stanjima djeteta, osnažuje sposobnost percepciranja, oblikovanja i predočavanja i stvaranja. Dječji crteži nastaju spontano i oni govore o trenutnim i neposrednim stanjima života (Belamarić, 1986).

5. Fraktal

Tanzilia Polujah, ruska psihologinja, znanstvenica i obiteljska terapeutkinja istražujući utjecaj boja i crta, nakon dugogodišnjih istraživanja utemeljila je novu metodu *art* terapije, tkz. metodu crtanja fraktala. Tanzilia je objedinila znanost i umjetnost te vizualne elemente boju i crtu pa ih je iskoristila kao alat za istraživanje i promjenu unutarnjeg stanja, polazak do skrivenih informacija u podsvijesti kako bi se došlo do ravnoteže unutarnjeg stanja i oslobađanja potencijala i kreativnih snaga svakog pojedinca (Komov, 2014). Fraktal kao forma su nam poznati, francuski matematičar Benoit Mandelbrot htio je pretvoriti matematičku formulu i vidljivi oblik, tako je stvorio fraktale, geometrijske oblike koje je moguće u beskonačnost povećavati tako da su svakim povećavanjem vidljivi oni elementi koji prije nisu bili.

Slika 6 – Fraktal (Preuzeto 15.1.2024. s: <https://crtanje-fraktala.com>)

Sličnost između računalnog fraktala i fraktalnog crteža je u načinu grđenja oblika. Kako ističu Komov i Polujahtova (2014) fraktalni je crtež oblik sastavljen od obojenih polja i neisprekidane crte. Tvrde da terapeuski djeluju kombinacije boja, korištenje linija različitih vrsta kao i različiti pritisci. Smatraju da je linija ono što daje smjer našim mislima (pozitivnim), a boje utječu na posticanje sklada u različitim životnim područjima.

Terapeuska metoda fraktalnog crteža počiva u uočavju fraktalnosti, tj. fraktalne geometrije u čovjeku. Živčani sustav čovjeka ima strukturu fraktala, a organizam je jedan složeni sustav gdje se nalazi najznačajniji fraktal – DNK. Svako polje na fraktalnom crtežu ima svoje značenje, predstavlja životno razdoblje ili dio gdje se zrcali ukupnost postojanja. Fraktalom činimo apstraktne, skrivene dijelove sebe vidljivim, naše emocije i misli. Jedinstvenost fraktalnih crteža je to što imamo mogućnost vidjeti i nacrtati unutarnje stanje osobe. „S obzirom da su principi fraktalnosti usko povezani s principima stvaranja, danas se u svim sferama znanosti, osobito kvantnoj fizici i medicini, proučavaju načini korištenja fraktalnih koncepata u procesima iscjeljenja uma i tijela.“ (Hundrić, 2019., str. 278).

Fraktali se crtaju vrlo jednostavnom tehnikom, pristupačna je svima, bez obzira na dob, iskustvo i likovnu pismenost. Fraktali se crtaju zatvorenih očiju, a izbor boja ovisi o pravilima crtanja raličitih fraktala. Metoda fraktalnog crteža može izgledati kao šaranje i črčkanje po papiru. Upravo to „fraktalno šaranje“ i njegovo umirujuće, opuštajuće djelovanje uvodi u otvorenost o različitim preblematčnim iskustvima i područjima, o kojima inače ne bi otvoreno govorili (Hundrić, 2019). Izradom fraktalnog crteža možemo iščitati različite informacije o emocionalnom stanju, skrivenim snagama, talentima, intelektualnim sposobnostima, ali i ograničenjima.

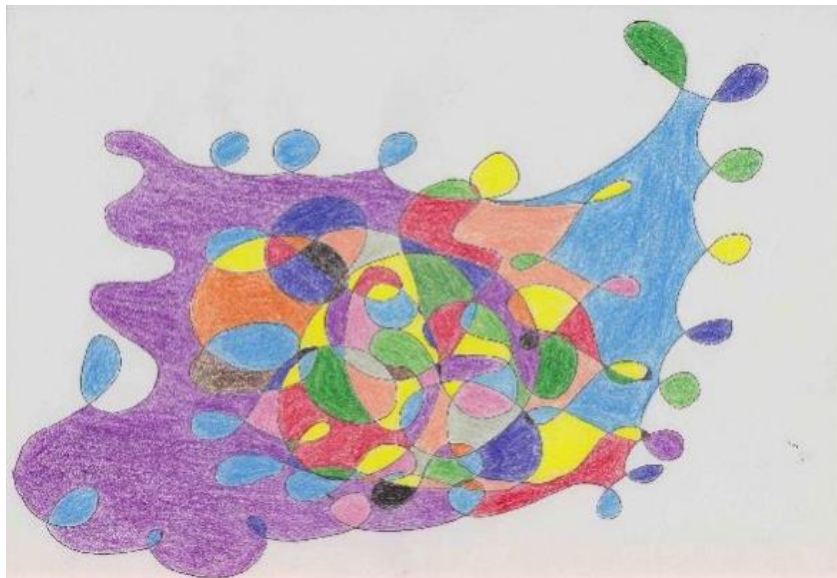
„Prednostima ove metode mogla bih istaknuti prije svega dostupnost širokoj populaciji, odnosno svim ljudima neovisno o dobi, spolu, obrazovanju ili crtačkom umijeću te jednostavnosti primjene i ekonomičnosti budući da ne iziskuje velike materijalne izdatke (za izradu crteža potrebna je crna kemijska olovka, set drvenih bojica koji treba sadržavati 13 osnovnih boja i papir A4 formata nešto grublje teksture).“ (Hundrić, 2019., str. 281).

Izrada frkatalnog crteža počinje s testnim crtežom.

Slika 7 - Testni fraktal (Preuzeto 15.1.2024. s <https://fraktalai.weebly.com/galerija.html>)

Testni crtež se izrađuje zaklopljenih očiju, tako da povlačimo neprekinutu liniju crnom kemijskom na bijelom papiru A4 formata položenog horizontalno, tijekom 60 sekundi. Testni crtež služi za upoznavanje načina crtanja i on se ne boja. Sljedeći crtež se radi na isti princip i on se naziva dijagnostički fraktalni crtež.

Slika 8 - Dijagnostički fraktalni crtež (Izvor: Kosec, 2020).

Nakon dovršavanja crtanja zavorenim očima dobivamo mrežu, sastavljenu od različitih polja dobivenih presjecanjem linija, pristupa se bojanju crteža drvenim bojicama, prema određenim pravima. Iz takvog crteža možemo utvrditi čovjekovo psihičko i fizičko stanje te druge

karakteristike. Ako osoba u određenom vremenskom roku napravi tri takva crteža analizirajući ponavljanje karakteristika i elemenata razrađenim putem, možemo isčitati različite informacije o emocionalnom stanju osobe, talentu, karakternim osobinama, snagama, ali i ograničenjima koja predstavljaju problem i to je ono što ovu metodu čini dijagnostičkim sredstvom (Hundrić, 2019).

Slika 9 - Korekcijski crtež (Izvor: Kosec, 2020).

„Nakon dijagnostičkih, izrađuju se korekcijski fraktalni crteži gdje osoba samo crtanjem linija i bojom prema određenim pravilima, odnosno korištenjem novih vrsta linija i elemenata fraktalnog crteža, kao i terapijskim kombinacijama boja (ovdje je uz drvene boje dopuštena i primjena tankih flomastera) može samostalno učiniti korekciju i harmonizaciju vlastitoga unutarnjeg stanja te raditi na unošenju sklada u sva životna područja, što je ujedno i cilj te metode. Pri tome se primjenjuje princip fraktalnosti prenošenja postignutoga sklada na crtežu na sva područja našeg života. Postoje korekcijski crteži namijenjeni korekciji trenutnog stanja na način da se u crtež unose drukčije linije od onih na inicijalnom, odnosno dijagnostičkom crtežu, prema jednostavnijim pravilima. Za početak osoba može izraditi mali ciklus od ukupno sedam crteža u nizu, čime će postići određene promjene poput boljeg raspoloženja, koncentracije, jačanje motivacije za rad, otvaranje kreativnih potencijala, no, ponekad u nekih osoba može doći i do izviranja potisnutih emocionalnih sadržaja, što nije uvijek ugodno. Ako je osoba spremna na veće promjene, može se upustiti u cjelovit proces korekcije izradom velikog ciklusa od ukupno 21 crteža. Izuzev složenijih pravila i većih crtačkih izazova uvođenjem zahtjevnijih elemenata i simbola (primjerice petlja, meandra, valova, spirala te stiliziranih simbola brojeva i slova), velikim ciklusom čovjek dublje uranja u vlastitu podsvijest i moglo bi se reći da prolazi jednu vrstu osobne psihoterapije suočavajući se s vlastitim ograničavajućim obrascima koje, primjenjujući ovu metodu, nastoji transformirati.“ (Hundrić,

2019). Također, mogu se zatim kreirati i fraktalni crteži podrške prema određenim temama, a to su motivi drveta, ptice, anđela, inicijala, sretnih brojeva i drugih simbola.

„Dijagnostički i korekcijski fraktali – crtaju se kada osoba želi uravnotežiti svoje unutarnje stanje, energiju, usmjeriti život u pravom smjeru. Prvo se radi analiza unutarnjeg stanja (inicijalni/dijagnostički crtež), a zatim korekcija. Analizom prva tri korekcijska fraktala jasno se može definirati problem osobe koja ga crta. Zatim se crtanjem ostalih fraktala (sveukupno 21) radi korekcija, odnosno „ispravljanje“ problema. Umjetnički fraktali – crtaju se iz potrebe za umjetničkim izražavanjem i razvojem kreativnosti, fraktali podrške i fraktali na životni zadatak – crtaju se ukoliko želimo raditi na određenom problemu, grupni fraktali – crtaju se u paru ili grupi u svrhu poboljšanja odnosa“ (Hundrić, 2019). Za sve ove fraktale je ista tehnika crtanja, crta se zatvorenih očiju, ovisno o vrsti fraktala određuje se vrijeme, zatim se boji drvenim bojicama koje se odabiru prema njihovoj funkciji ili intuitivno. U Hrvatskoj se fraktali crtaju od 2011. godine, kada je grupa polaznika Narodnog sveučilišta Dubrava sudjelovala u projektu rtRe-start u čijem sklopu su se održavale radionice crtanja fraktala. Nakon povratka nastavili su organizirati radionice i volonterske grupe te su od kraja 2012. kontinuirano širili metodu fraktala Hrvatskom.

5.1. Neurografski crtež

Neurografika jedinstvena je metoda crtanja koju je osmislio 2014. godine ruski profesor, filozof, psiholog i arhitekt Pavel Piskarev. Neurografika je nastala kombinacijom znanja različitih područja (analitičke psihologije, neuropsihologije) i vizualnog razmišljanja. Neurografika nastala je kako bi se tijekom procesa crtanja duboko uronilo u podsvjest, otpustilo ograničena vjerovanja i otvorilo za neka nova kreativnija rješenja stvarajući nove neuronske veze u mozgu. To je metoda crtanja koja djeluje opuštajuće i pruža mogućnost pozitivnih promjena, osnaživanja i samospoznaje. Također ovakva metoda crtanja pomaže pri smanjenju stresa, aktiviranju mašte, izražavanju emocija, aktiviranju skrivenih potencijala, povećanju fokusa i samoistraživanju (Gajdek, 2023). Neurografika je slična metodi crtanja fraktala, ali je brža i slobodnija, moderna je metoda oporavka neuronskih mreža. U neurografici, kao i kod crtanja fraktala ne stvaramo svjesnu, poznatu kompoziciju, već mjenjamo percepciju i tada se javlja svijest o jedinstvu vanjskog i unutarnjeg i samim time se mijenja osoba koja crta

neurografski crtež. Neuronske veze prirodno regulira neuroplasticizam te počinje proces otpuštanja i opuštanja (Piskarev 2021).

Neurografski crtež se crta slično kao i fraktalni crtež, crtanjem slobodnih linija duž papira crnim flomasterom, ali neurografski crtež se razvija na način dodavanja novih linija i zaobljavanjem i podebljavanjem njihovih sjecišta. Zatim kreće dovršavanje crteža i bojanje. Izrada neurografskog crteža je umirujući proces, koji pomaže osnaživanju, samospoznaji i balansiranju uma (Gajdek, 2023).

Slika 10 - Neurografski crtež (Preuzeto 25.06.2024. s: <https://www.etsy.com/listing/1280834487/neurographic-abstract-art-print-or>)

6. Praktično istraživanje metoda fraktalnog i neurografskog crteža u nastavi

6.1. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi mogućnost primjene metoda *art* terapije u nastavi likovne kulture u primarnom obrazovanju, u ovom slučaju kroz metode fraktalnog i neurografskog crteža. Metode se primjenjuju kako bi se kod učenika potaknulo iskazivanje različitih psihičkih stanja u njihovom radu.

6.2. Problem istraživanja

Problem istraživanja je kako koncipirati *art* terapiju u nastavu likovne kulture i u njega uključiti elemente *art* terapijskih metoda. Istražiti kako učenici reagiraju na različite metode *art* terapije.

6.3. Vrste, metode i tehnike istraživanja

Provedeno je kvalitativno istraživanje s deskriptivnom metodom u teorijskom dijelu rada, kroz analizu i prikupljanje podataka iz literature. Tehnika ovog istraživanja bila je analiza učeničkih radova i situacijska analiza sata na kojem je izvođeno istraživanje.

6.4. Sudionici istraživanja

Uzorak ovog istraživanja činio je 21 učenik od prvog do četvrtog razreda Područne škole Grebaštica, Osnove škole Brodarica.

6.5. Postupak istraživanja

Istraživanje je provedeno 13. ožujka 2024. godine u područnoj školi Grebaštica (Osnovna škola Brodarica). Istraživanje je provedeno kroz nastavu likovne kulture prema propisanom planu i programu. Temeljem vlastitog istraživanja te istraživanja likovne teorije osmislila sam dva nastavna sata likovne kulture. Nastavni sat likovne kulture namijenjen prvom i drugom razredu osmišljen je na način da djeca crtaju neurografski crtež. U prvom razredu sudjelovalo je 4 učenika, a u drugom razredu 5 učenika. Nastavni sat likovne kulture osmišljen za treći i četvrti razred sadrži crtanje fraktala. U trećem razredu sudjelovalo je 5 učenika, a u četvrtom njih 7.

Izvođenje aktivnosti inspirirano je *art* terapijom, no kao student, učitelj, nisam adekvatna, niti kvalificirana osoba za izvođenje i analizu *art* terapeutskih (neurografskih crteža, fraktalnih crteža) radova. Učitelj može utjecati i činiti samo ono što je u njegovoj moći, a to je dopustiti učeniku i pružiti mu priliku da izrazi svoje osjećaje i emocije te da se opusti. Stoga ovi sati služe kako bi se ispitala mogućnost i način uklapanja *art* terapije u sat likovne kulture te može li ona pomoći učenicima u opuštanju i iznošenju svojih unutarnjih stanja na papir. Iz tog razloga sam ja tu kako bi zapažala i pamtila promjene i način na koji učenici prihvaćaju ovakvu metodu

rada, a ne kako bi postavljala dijagnoze i donosila zaključke na temelju crteža. Za učenike je važno izražavanje i održavanje svog tjelesnog i mentalnog zdravlja.

6.6. Neurografski crtež u prvom i drugom razredu

U kombiniranom odjelu prvog i drugog razreda sudjelovalo je 9 učenika. Sat sam započela pozdravljanjem učenika te sam pobliže objasnila razlog mog održavanja sata. Također, odgovorila sam na postavljena pitanja učenika. Učenici su pripremili sredstva za rad (crni flomaster, vodene boje, meki kist i papir) te su zaštitili svoje klupe. Nakon ponavljanja načina izvođenja likovnih tehnika, crtanja flomasterom i slikanja vodenim bojama te načina izvođenja kombinacije te dvije likovne tehnike, učenicima pokazujem umjetničko djelo (Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird). Promatramo umjetničko djelo, učenici odgovaraju na pitanja (Koje boje su vidjeli na slici? Koje oblike? ...). Zaključujemo kako je umjetnik koristeći različite boje, oblike, linije, kao i ponavljanje i izmjenjivanje tih boja i oblika naslikao svoje djelo. Zatim učenicima pokazujem sliku neurografskih linija i postavljam pitanja (Što su vidjeli na slici? Kakve su linije? Gdje su linije podebljane?). Nakon uvodnog dijela i motivacije, prelazim na zadatak, učenicima govorim kako će njihov današnji zadatak biti opustiti se, staviti flomaster bilo gdje na list papira i početi crtati liniju duž cijelog lista. Upućujem ih kako liniju povlače polako, prateći svoju ruku. Upozoravam ih da crtaju preko cijelog lista, okrećući ruku, mijenjajući smjer dok god ne odluče stati. Nekoliko puta naglašavam kako je važno opustiti se i ne misliti o onome što crtaju, štoviše kako mogu i zatvoriti svoje oči. Govorim im da će nakon tog crteža zastati, pogledati ono što su nacrtali te će mjesta na kojima se sijeku dvije ili više linija podebljati, a nakon toga popuniti te oblike vodenim bojama, pazeći na crte nacrtane flomasterom. Učenici ponavljaju likovni zadatak te prije izvođenja likovnog zadatka radimo vježbu opuštanja. Tijekom crtanja i bojanja naglašavam učenicima kako je važno opustiti se, navodim ih da udahnu i izdahnu, zamisle se na svom najdražem mjestu itd. Nakon izvođenja likovnog zadatka radimo osvrt na radove, način izvođenja radova, kako su se osjećali prije, a kako poslije crtanja i bojanja itd.

Učenicima na prvu nije bilo najjasnije koji je zapravo njihov zadatak, začudilo ih je da samo „crtaju linije“ i ne crtaju ništa „konkretno“, ali su bili jako pozitivno nastrojeni prema takvoj ideji crtanja i slikanja. U razgovoru s učenicima saznajem kako su malo umorni, sat prije su imali pismenu provjeru te sam zbog toga mislila kako neće biti toliko zainteresirani, ali

naprotiv, nakon objašnjavanja njihovog zadatka i male vježbice opuštanja krenuli su s realizacijom zadatka. Tijekom realizacije likovnog zadatka nije bilo posebnih poteškoća. Učenicima sam dala nekih 40-ak sekundi za crtanje flomasterom, oni koji nisu bili zadovoljni ili nisu dovoljno ispunili papir, uzeli su si još nekoliko sekundi kako bi dovršili. Nakon crtanja neurografskih linija napravili smo osvrt na njihove radove. Učenici su uglavnom bili oduševljeni s onim što su nacrtali, samo linijom, te su komentirali različite oblike i linije koje vide u svojim crtežima. Nekoliko učenika je „malo pretjeralo“ s linijama, crtali su velikom brzinom i nakon upozorenja da se opuste i uspore. Tijekom bojanja vodenim bojama učenici su se opustili i zadubili u svoje radove, komentirali su oblike koje bojjaju, na što ih podsjećaju, koje su boje dobili, svjetlije i tamnije. Tijekom obilaska učionice naglašavala sam kako je bitno da se opuste i ne razmišljaju o rezultatu rada, već samom procesu slikanja. Nakon realizacije likovnih radova posložili smo ih na kraj učionice te promatrali i komentirali kako učeničke radove tako i sam proces njihovog nastanka, te njihove osjećaje prije i poslije izvedbe.

Učenici su tijekom realizacije zadatka iskazali zadovoljstvo i oduševljenje ovakvim načinom rada i izvedbom svog likovnog rada. Nakon crtanja učenici su bili iznenađeni onim što su nacrtali „samo šaranjem“, a tijekom slikanja učenici su uočavali i otkrivali različite „oblike“ na svojim radovima i vidljivo su bili iznenađeni onim što zapravo njihov rad postaje nakon bojanja vodenim bojicama. Učenici su tijekom realizacije naglašavali kako im je „super“ i kako im se „baš sviđa“ njihov crtež i način na koji su ga izvode. Svi komentari od strane učenika tijekom izvođenja rada su bili pozitivni. Tijekom realizacije učenici su se u potpunosti opustili i „predali“ crtežu, što je jako bitno za ovakav način rada, prepustiti se procesu. Tijekom crtanja i slikanja učenici su bili opušteni, ali razlika u ponašanju se mogla uočiti na kraju nastavnog sata kada su učenici vidljivo bili smireniji, opušteniji i manje napeti nego na početku sata. Učenici su sat prije imali pismenu provjeru znanja, te su izrazili osjećaje umora i napetosti koje su uspješno otklonili tijekom izvedbe rada. Nakon izvedbe rada bili su sretni i opušteni te su naglašavali kako bi nešto ovako htjeli češće slikati i crtati.

Rezultati koje sam dobila su bili bolji od očekivanog. Reakcija učenika na ovakav način rada i promjena u ponašanju učenika nakon samo jednog ovakvog nastavnog sata je bila vidljiva i pozitivna. Iz tog razloga smatram kako je nastavni sat uspješno proveden. Učiteljica koja je prisustvovala satu je također izrazila zadovoljstvo cijelim satom, kao i izvedbom učeničkih radova, iako je izrazila da u početku nije očekivala ovakav rezultat i da je bila zabrinuta kako će to izgledati. Motivacija učenika za izvedbu ovakvog rada je bila velika. Prema mojoj procjeni

učenici su jako dobro izveli likovni rad, iako bi radovi bili bolji, jer bi bili u potpunosti završeni, da je u pitanju bio blok sat. Gledajući sve radove, samo dva učenika su mogla ostaviti malo bolji rezultat, ali u pitanju su djeca koja imaju asistene u nastavi i teško je govoriti o ikakvim nedostacima ili poteškoćama na tako malom uzorku.

6.6.1. Analiza radova

Slika 11 - Učenički rad (1. razred)

Na radu vidimo zaobljene ali i oštre, izlomljene linije te podebljavanje. Ploha crteža je ispunjena, ali vidimo blagu orijentiranost crteža na lijevu stranu što sugerira zaokupljenost prošlim događajima (Čorić, 2013., prema Krnčević 2019). Neki oblici na crtežu su obli, ali je više onih oštih što Šimunović (2016) prema Mihaljević (2021) navodi na izražen temperament. Učenik je koristio različite šarene boje te se pridržavao pravila da ne boja susjedne oblike istom bojom, ali bojano je nemarno izvan linija oblika. Na radu možemo vidjeti učenikovu razigranost i energiju koju posjeduje, koju treba kanalizirati prema nekim aktivnostima (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

Slika 12 - Učenički rad (1. razred)

Na ovom radu možemo uočiti zauzimanje cijelog papira na kojem se crta, ali također vidimo kako su linije gušće na vanjskim dijelovima crteža, dok je središnji dio crteža ispunjen većim prazninama. Možemo primijetiti da učenik/ca nije razumio zadatak podebljavanja linija na mjestima gdje se presjecaju dvije ili više linija te je nasumičnim odabirom podebljavo/la. Linije na crtežu su tanke, zaobljenje, na nekim mjestima možemo vidjeti valovite i gusto grupirane. Oblici na crtežu su nepravilni i oštri, vidimo i velike i male oblike. Učenik nije uspio obojati većinu crteža, ali boje koje koristi na mjestima koja su obojena su svijetle (više vode) šarene boje. Sudeći po crtežu možemo vidjeti razigranost i nemir učenika (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

Slika 13 - Učenički rad (1. razred)

Na ovom crtežu možemo vidjeti jako guste, nejednolične, debele, valovite i izlomljene linije. Također vidimo naglašen, grub i čvrst potez koji može sugerirati na hitovitog učenika (Mihaljević, 2021). Papir je u potpunosti ispunjen nepravilnim, oštrim, malim i sitnim oblicima

koji mogu upućivati na zatvaranje u sebe i ljutnju. Na radu vidimo snagu koju je učenik prenio na papir. Pozicija crteža na papiru, svojstva linija, veličine polja i način crtanja upozoravaju na potrebu učenika za pažnjom i radom.

Slika 14 - Učenički rad (1. razred)

Na ovom učeničkom radu možemo vidjeti naglašene, oštre, izlomljene linije, ali nekoliko ravnih i valovitih. Učenik/ca je rad izveo prekidajući tijek linije, tako da su one izlazile često van papira i nastavljane različitim tokom na drugom mjestu. Podloga crteža je cijela ispunjena ravnomjerno, a oblici su uglavnom veliki, jedino na sredini možemo uočiti nekoliko malih, sitnih oblika. Učenik/ca je nije bojava unutar linija i oblika, već je nemarno jednom bojom pokriva/la nekoliko polja odjednom, što u ovom načinu nije dopušteno. Nakon nekoliko ponavljanja uputa poslušao/la je i nastavio/la bojati različita polja, ali i dalje malo prelazeći linije. Na radu se vidi učenikova razigranost i energičnost (Mihaljević, 2021).

Slika 15- Učenički rad (2. razred)

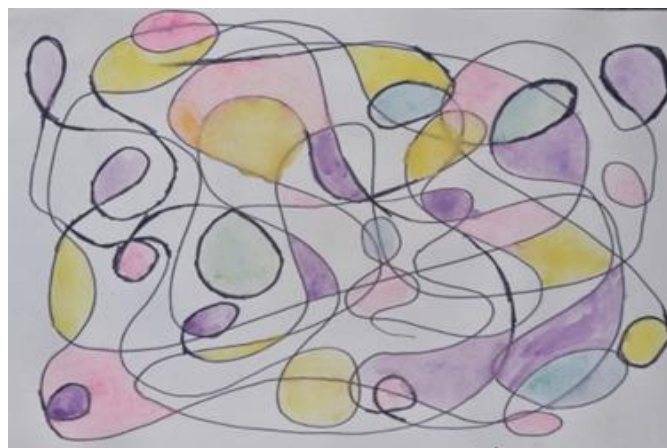
Na crtežu vidimo naglašene, duge, zaobljene, jednolične i gušće grupirane linije. Ploha na crtežu je ispunjena te ispunjenost malo naginje na desno. Oblici su obliki što sugerira na sklad i

mirnoću, no neki su okrenuti prema van što nam daje informaciju o odnosu s okolinom. Na radu prevladavaju tamnije boje, ljubičasta, plava i njihove nijanse. Korištenje ljubičaste boje ukazuje na smirenost i lakoću nošenja s okolinom. Na radu se vidi učenikova smirenost i koncentriranost (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

Slika 16 - Učenički rad (2. razred)

Na ovom učeničkom radu vidimo duge, zaobljene, nejednolične tanje i deblje linije. Cijeli prostor papira ravnomjerno je ispunjen. Oblici su obli i ravnomjerno raspoređeni, neki su otvoreni prema van. Prevaladaju plava, ljubičasta i roza boja te je bojano pravilno, unutar linija. Ovaj rad odaje učenikovu smirenost i emocionalnost (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

Slika 17 - Učenički rad (2. razred)

Učenik je koristio tanke, zaokrivljene i duge linije, zadatak je bio podebljati linije koje se sijeku, ali možemo vidjeti da učenik nije shvatio taj dio zadatka jer je podebljavno u različitim potezima i dalje od mjesta gdje se linije sijeku. Prostor papira je ravnomjerno popunjen do

obruba, te nema oblika okrenutih prema van. Oblici su zaobljeni što sugerira na mirnoću, kao i lagani potezi. Pri bojanju je korišteno više vode pa su boje svijetlih nijansi. Učenikov rad sugerira na smirenost (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

Slika 18 - Učenički rad (2. razred)

U ovom radu uočavamo gusto grupirane zaobljene linije, dok su u sredini jako guste linije, daju dojam šaranja. Oblici su sitni, mali, nepavilnog oblika. Potez kista ne prati linije ni oblike, upotrebljavano je puno vode u razrjeđivanju i široki potezi kista, što daje dojam kao da su se boje razlile po papiru. Učenikov prelagan potez kistom prikazuje bojažljivost te suzdržanost, kojem je potrebna pažnja (Ređa, 2021).

Slika 19 - Učenički rad (2. razred)

Rad je crtan različitim nejednoličnim tankim i debelim linijama, negdje je korišten jači pritisak ruke, negdje slabiji, a linije su po toku zakrivljene. Na mjestima na kojima se sijeku crte, nije

korišteno postupno podebljavanje linija, već točke. Ispunjen je cijeli prostor papira, a oblici su uglavnom obli. Kod bojanja je korišten jaki, grubi potez kista i naglašeno nanošenje boje ne mareći za prelazak linija. Crtež može sugerirati energičnost i neodlučnost (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

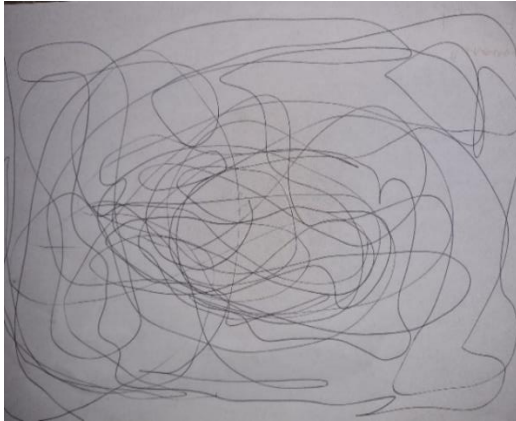
6.7. Fraktalni crtež u trećem i četvrtom razredu

Sat sam započela pozdravljanjem učenika te sam pobliže objasnila razlog mog održavanja sata. Također, odgovorila sam na pitanja učenika. Učenici se pripremili sredstava za rad (crna kemijska, drvene olovke u boji, dva papira) i zaštili svoje klupe. Nakon ponavljanja načina izvođenja likovne tehnike, crtanja olovkom u boji pokazujem umjetničko djelo (Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird). Promatramo umjetničko djelo, učenici odgovaraju na pitanja (Koje boje su vidjeli na slici? Koje oblike? ...). Zaključujemo da je umjetnik koristeći različite boje, oblike, linije, kao i ponavljanje i izmjenjivanje tih boja i oblika naslikao svoje djelo. Prije crtanja radimo vježbu za opuštanje. Nadalje, učenike kroz priču o pauku uvodim u probni crtež. Govorim učenicima da zamisle da su pauk u šumi i umjesto grana i drveća imaju papir za crtanje svoje mreže. Govorim im kako će na moj znak početi crtati bez prekida barem 60 sekundi tako da zaklope svoje oči, a njihova se ruka po papiru ne kreće niti prebrzo niti presporo. Palim štopericu i dajem učenicima znak za početak crtanja. Dok crtaju naglašavam neka puste da ih ponese ritam, neka crtaju valovite crte, neka im se ruka kreće u svim smjerovima. Naglašavam da ako im ruka ode van papira, neka ne otvaraju svoje oči, već ju samo vrate i nastave sa crtanjem. Kada su završili sa crtanjem promatramo crtež koji su dobili. Nakon analize i razgovora o probnom crtežu najavljujem nastavni zadatak, a to je crtež nacrtan na isti način kao i prvi. Učenici zatvaraju svoje oči te se opuštaju, a zatim povlače neprekinutu liniju kemijskom olovkom po listu papira, bez dizanja ruke. Nakon dovršetka „mreže“ učenici pristupaju bojanju crteža drvenim bojama. Bojanju pristupaju na način da zatvore oči i biraju bojicu i zatim boje tako da bojica ne prelazi crte, boju razbacaju svugdje po mreži, tako da ista boja nije jedna do druge na mreži. Učenici, kada su gotovi s bojicom, zatvaraju oči i ponovo biraju drugu bojicu. Učenici ponavljaju zadatak i kreću s realizacijom. Tijekom realizacije zadatka naglašavam i ponavljam kako je bitno da se opuste. Nakon izvođenja likovnog zadatka radimo osvrt na radove, način izvođenja radova, kako su se osjećali prije, a kako poslije crtanja i bojanja itd.

Učenici su pozitivno reagirali na zadatak i bili su iznenađeni, čak malo i zabrinuti što će crtati zatvorenih očiju. Nakon probnog crteža su shvatili o čemu se radi i opustili se. Probni crtež je bio prilika i meni i njima da shvatimo kako će to zapravo izgledati te da bih ipak trebala skratiti vrijeme crtanja jer su prebrzo ispunili papir i dobili previše polja za bojanje. Učenici su dobili uvid u to što će raditi i zaintrigirali se. Većina učenika je probni crtež dobro izvela, prateći uputstva, dok je samo jedan učenik nacrtao više različitih linija, na samo nekoliko mjesta na papiru. Učenici su dobili još malo vremena za dovršetak crteža ako su mislili da treba još nešto ispuniti, tako da još kratko zatvore oči i crtaju. Analizirali smo njihove crteže, svaki učenik je vidio nešto drugo i zanimljivo na svom crtežu. Kada smo krenuli s realizacijom drugog crteža skratila sam vrijeme na 40 sekundi. Crteži su tada bili bolji jer su učenici stekli dojam o takvom načinu crtanju, iako je bilo par učenika koji su malo požurili pa su kasnije imali puno polja, koja nisu stigli obojati. Učenici su dok su bojali komentirali kako im je ovakav način crtanja i bojanja jako zanimljiv te kako bi htjeli češće raditi ovakve crteže. Nekoliko učenika je zastajalo jer ih je zabolila ruka od bojanja. Učenici nisu imali dovoljno vremena za obojati sva polja. Kako se približavao kraj sata, pokušala sam ih malo požuriti, ali su iskazali veliko nezadovoljstvo jer moraju stati s bojanjem, a nisu gotovi te su htjeli ostati još jedan sat kako bi završili, ali to nažalost nije bilo moguće. Izrazili su zadovoljstvo i komentirali kako ih bojanje opušta. Nakon realizacije likovnih radova posložili smo ih na ploču te promatrali i komentirali. Učenici su bili sretni s ovakvim načinom rada, zadovoljni s izvedbom svog likovnog rada, ali su i izrazili želju za dovršetkom istog te su naglasili kako nisu imali dovoljno vremena za dovršavanje svojih radova. Nakon izvedbe rada učenici su bili sretni, neki su bili opušteni, neke je bolila ruka od bojanja, ali su ponavljali kako bi htjeli češće crtati na ovaj način.

Smatram kako je nastavni sat uspješno proveden. Iako smatram kako je za ovo ipak potreban blok sat ili skraćivanje vremena crtanja fraktala, kako bi učenici imali više vremena za usredotočiti se na bojanje. Time bi se više upustili u sam proces te ni se opustili. Rezultati koje sam dobila su bili bolji od očekivanog. Učiteljica koja je promatrala sat je bila zadovoljna cijelim satom, a samim time i učeničkim radovima. Motivacija učenika za ovakav način rada je bila velika. Gledajući učeničke radove, svi su bili dobro izvedeni, a učenici su izrazili zadovoljstvo svojim radovima te su rekli kako ih ovakvo bojanje i crtanje opušta. U nastavku slijedi analiza učeničkih radova.

6.7.1. Analiza radova

Slika 21 - Učenički probni crtež (3. razred)

Slika 20 - Učenički drugi crtež (3. razred)

Na učeničkom probnom crtežu linije su guste, tanke, zaobljene i valovite. Cijeli prostor je zauzet, s naglaskom na sredinu koja je više i gušće ispunjena. Oblici su sitni i mnogobrojni. Nadalje, gledajući drugi rad vidi se pomak, no linije su iako i dalje zaobljene i tanke, na mjestima oštre. Po redosljedu bojanja stvara se dojam vrtloga. Cijela površina papira je također zauzeta, ali sredina nije tako gusto naglašena. Oblici su u sredini sitniji, no širući se prema van sve su veći. Boje su nasumice birane, prevladavaju žarke boje. Bojano je snažnim pritiskom ruke, naglašenim potezima, ponegdje prelazeći linije. Na radu možemo vidjeti učenikovu razigranost (Šavor-Radičević, 2021).

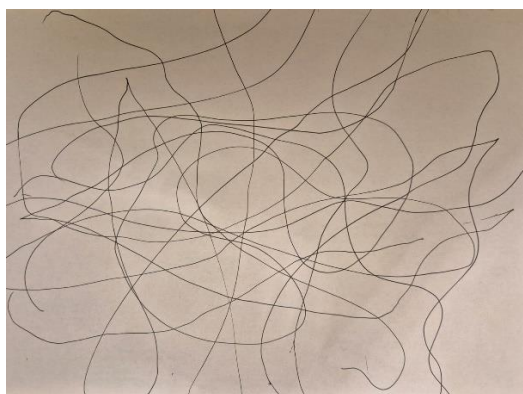
Slika 23 - Učenički probni crtež (3. razred)

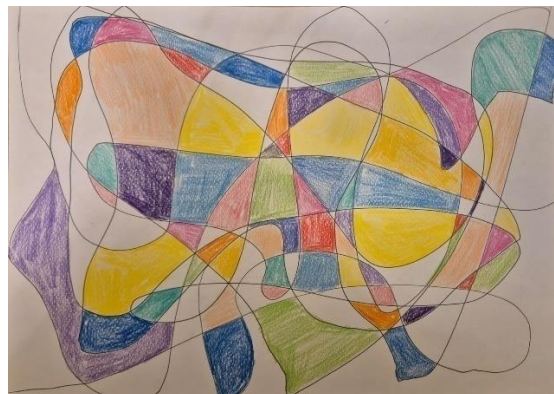
Slika 22 -Učenički drugi crtež (3. razred)

Probni rad je pozicioniran više prema sredini, ostavljajući vanjske dijelove praznima. Linije su tanke, zaobljene i valovite s naglim promjenama toka. Linije su povlačene laganim pritiskom.

Oblici su uglavnom obli, dok na drugom radu možemo vidjeti promjenu prema oštrim oblicima. Prema uputama učenik/ca je popunila ostatak papira na drugom radu, no koristeći više linija, gustih i oštirh linija. Samim time oblici postaju manji i sitniji. Boje su svijetle, što ukazuje na lagani pritisak bojicom, iako je bojano pažljivo, uz liniju, ponegdje je popunjavano više oblika istom bojom. Lagani pritisak bojice i olovke može ukazivati na bojažljivost (Šavor-Radičević, 2021).

Slika 25 - Učenički probni crtež (3. razred)

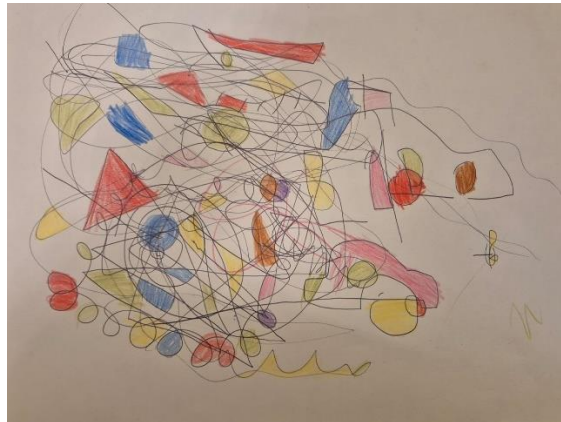

Slika 24 - Učenički drugi crtež (3. razred)

Prvi, probni crtež je crtan iz više otvorenih linija, koje su zakrivljene i tanke, na mjestima s oštrim prijelazima. Mnogo je oštih oblika različitih veličina, vidimo i blagu orijentiranost na lijevo, gdje je više otvorenih linija. Drugi crtež je crtan zatvorenom, zaobljenom, tankom linijom, a oblici su veći i obliji nego na prvom crtežu. Bojano je pravilno i uredno različitim bojama. Crtež upućuje na smirenost i koncentriranost učenika (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

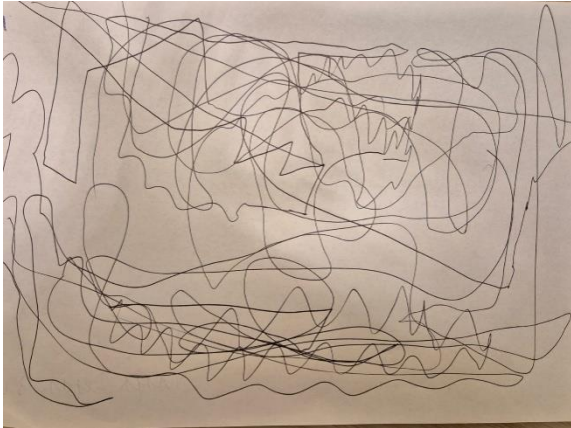

Slika 27 - Učenički probni crtež (3. razred)

Slika 26- Učenički drugi crtež (3. razred)

Prvi rad je prepun isprekidanih, oštih, kratkih i gustih linija. Oblici su sitni i oštri, a papir je ispunjen više prema van, dok sredina djeluje praznije. Drugi rad je smješten na sredini papira, orijentiran prema lijevo dok je vanjski dio prazan. Linije su kao i na prvom radu oštre, jako guste, izlomljene, na mjestima valovite. Oblici su također oštri, čak i sitniji nego na prvom radu. Bojano je unutar linija, ali povezujući oblike. Rad ukazuje na nemir i dekoncentriranost (Šavor-Radičević, 2021).

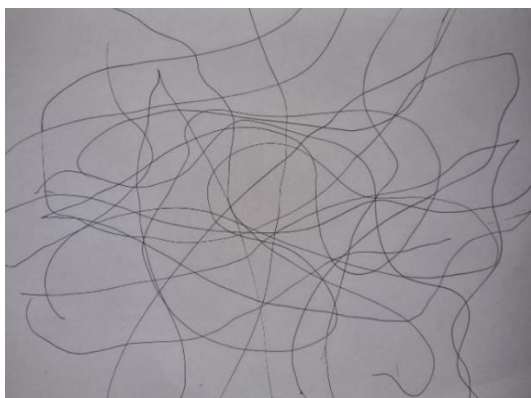

Slika 29 - Učenički probni crtež (3. razred)

Slika 28 - Učenički drugi crtež (3. razred)

Probni crtež sadrži ravne, valovite, oštre, tanke ali i deblje linije ukazujući na jak pritisak ruke. Linije su više grupirane gore i dolje na papiru. Papir je cijeli ispunjen, a oblici su oštri i sitni. Na drugom radu možemo vidjeti napredak valovitije i više zaobljenije linije, ali i poneko „šaranje“- gusto nabrane linije. Boje su žarke i bojano je pravilno, minimalno prelazeći linije, ali ja jakim pritiskom bojice. Crtež ukazuje na nemir i razigranost (Šavor-Radičević, 2021).

Slika 31 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 30 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na probnom crtežu su korištene isprekidane, zaobljene, tanke linije što sugerira na lagani pritisak kemijske olovke. Prostor papira je ravnomjerno popunjen do obruba, oblici su obli, ali gusti prema sredini i ima mnogo otvorenih oblika. Na drugom crtežu vidimo „napredak“, linije su duge, zaobljenije, valovite, tanke, jednolične. Papir je ravnomjerno popunjen. Bojano je pravilno, laganim pritiskom bojice, uz linije. Oblici su obli što sugerira sklad i mirnoću (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

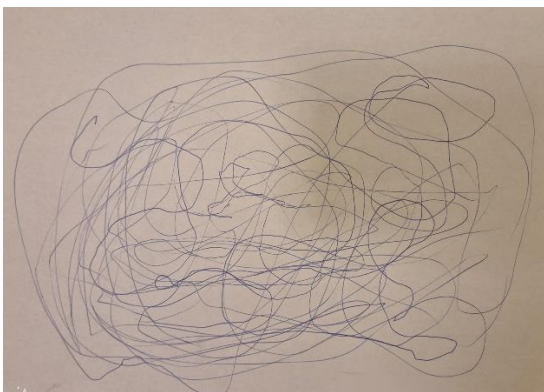

Slika 32 - Učenički probni crtež (4. razred)

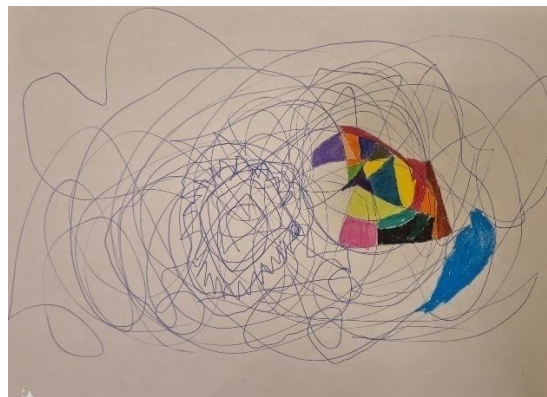

Slika 33 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na prvom radu možemo uočiti gusto grupirane zaobljene, valovite i oštre linije, ponegdje jako guste linije, daju dojam šaranja. Oblici su sitni, mali, nepavilnog oblika, a crtež se proteže cijelim prostorom papira. Drugi crtež je također prepun još gušćih, oštrih linija. Oblici su sitni i oštri, kod bojanja se vidi jači pritisak ruke, ali nepravilno bojanje. Ovaj crtež sugerira hitovitog učenika (Mihaljević, 2021).

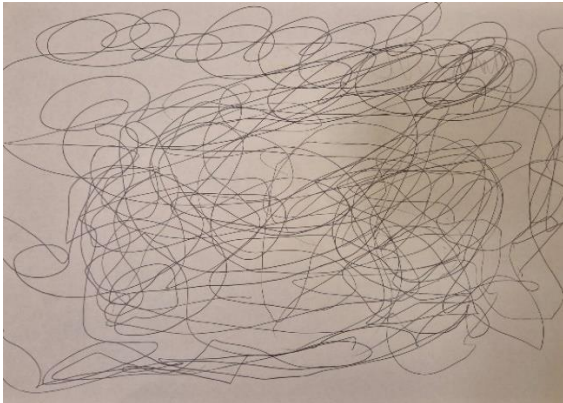
Slika 35 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 34 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na učenikovom prvom radu vidimo tanke, zaobljene guste linije, oblici su obli, mali i gusti. Cijeli prostor je zauzet. Na drugom crtežu možemo primijetiti zaobljenije tanke linije koje su jako guste prema sredini, gdje se mogu primijetiti i oštre valovite linije. Oblici na drugom radu

su sitniji i gušće smješteni. Bojano je prema pravilima unutar linija jakim pritiskom bojice. Ovaj rad može upućivati na manjak samopouzdanja i dekoncentriranost (Kukovec, 2023).

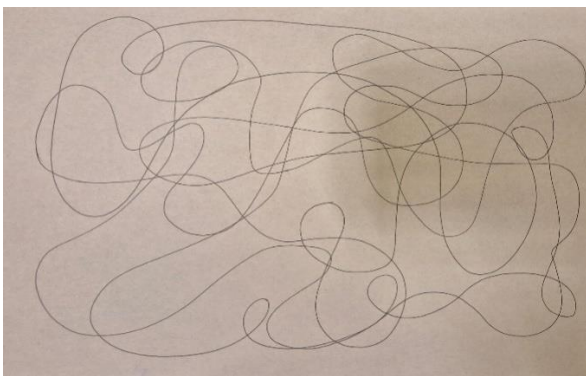

Slika 37 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 36 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na probnom radu učenika možemo vidjeti zakrivljene, guste, nejednolične, valovite linije koje su nastale snažnim pritiskom kemijske olovke na papir. Oblici su sitni i gusti, a cijeli prostor papira je zauzet. Na drugom radu vidimo također crtanje snažnim pritiskom, naglašene, valovite, ali i oštre linije koje nisu vidljive na prvom crtežu. Oblici su također sitni i gusti, a bojano je energičnim potezima bojice, unutar linija (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

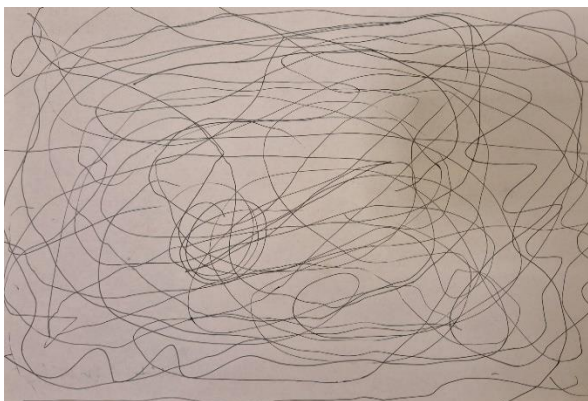
Slika 39 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 38 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na probnom crtežu vidimo dugu, zaobljenu, jednoličnu i gušće grupiranu liniju. Oblici sugeriraju na mirnoću. Ploha crteža je ispunjena. Drugi crtež je jako sličan probnom crtežu. Tanke, zaobljene, linije koje čine oble oblike malo su gušće. Prostor je također popunjen, ali na ovom crtežu orijentiran je blago na lijevu stranu. Bojano je jakim pritiskom ruke, pravilno. Ovaj crtež upućuje na mirnoću i sklad (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

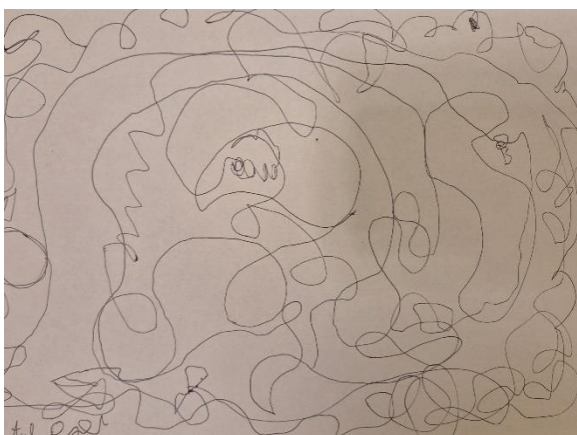

Slika 41 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 40 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Na probnom radu je cijela površina plohe ispunjena sitnim, oštrim oblicima. Linije su oštre, isprekidane, izlomljene i naglašene. Na drugom radu također vidimo snažni pritisak i kod bojanja i kod crtanja linija koje su zaobljenije na drugom radu. Na oba rada možemo vidjeti blagu orijentiranost prema lijevo. Na radu možemo vidjeti energičnost (Mihaljević, 2021).

Slika 43 - Učenički probni crtež (4. razred)

Slika 42 - Učenički drugi crtež (4. razred)

Tanke, valovite, nejednolične, na mjestima gusto nabirkane linije možemo vidjeti na oba rada. Na mjestima su sitni i obli oblici, dok su na nekim mjestima oni veliki i otvoreni prema van. Na drugom crtežu imamo više oblika i gušće linije, mnogo sitnih oblika. Bojano je nepravilo, nasumice, ne prateći oblike ni linije. Ovakav crtež ukazuje na nemir (Šimunović, 2016., prema Mihaljević, 2021).

7. Zaključak

Likovna kultura je važan segment u životu učenika, kao i umjetnost kroz cijeli životni vijek. Poveznica je sa čovjekom i njegovim životom, pa tako uključuje i psihičko zdravlje čovjeka koje je potrebno očuvati. Najosjetljivije vrijeme za očuvanje psihičkog, mentalnog zdravlja je samo djetinjstvo. Živimo u takvoj današnjici gdje su djeca često zanemarena, bivaju predmetom manipulacije, izložena su raznim vrstama nasilja u dobi kada se najviše oblikuju i razvijaju, a to jako loše utječe na njihovu sadašnjost i budućnost. Učitelj je osoba koja provodi dosta vremena s djecom i čija je uloga, uz učenje i podučavanje, prepoznati i spriječiti utjecaje koji su štetni za učenika. Uz pomoć različitih tehnika, u ovom slučaju *art* terapije, učitelji bi mogli, ako ne prepoznati učenika kojem treba pomoć, bar pokušati poboljšati kvalitetu učenikovog života te mu tako osigurati sretno djetinjstvo i bolju budućnost. Iako učitelji nisu *art* terapeuti, mogu biti oni koji će uputiti dijete, prepoznati potrebu i upozoriti roditelje. Važno je proširiti svijest o ovakvom načinu terapije kao učinkovitom i potrebnom svakome. Iz tog razloga je provedeno ovo istraživanje, na koji način učenici prihvaćaju načine rada *art* terapije. Može li se *art* terapija kroz crtanje fraktala i neurografike uvesti u nastavu likovne kulture i da li je moguće kod učenika potaknuti izražavanje unutarnjeg psihičkog stanja, emocija i osjećaja korištenjem različitih metoda *art* terapije. Učenici su vrlo brzo prihvatili ovakav način rada. Tijekom realizacije likovnih djela učenici su se kreativno i neopterećeno izražavali, a njihovi crteži su ih naveli na različita kreativna zapažanja. U razgovoru s učenicima došla sam do zaključka da su *art* terapija i neurografski crtež djelovali opuštajuće na učenike, nakon izvedbe rada tvrdili su da su sretniji, opušteniji, te da im se ovakav način rada dojmio i kako bi rado ponovili ovakav rad. Iako učenici možda nisu svjesni da su likovnim izražavanjem prikazali unutarnja stanja, misli i emocije, ipak likovno izražavanje navelo ih je na opuštanje samim time, nesvjesno su proveli neku vrstu terapije. Analizom učeničkih radova dobili smo uvid u neka njihova stanja i emocije. Učenici su prepoznali osobno zadovoljstvo u stvaralačkom procesu i povezali se s djelom. Učenici su nesvjesno prikazali svojim radovima sklad, mirnoću, nemir, energičnost, razigranost itd... Možemo zaključiti s obzirom na odrađenu aktivnost kako ovakvo likovno izražavanje može poticati učenike da izraze svoje unutarnje emocije, doživljaje i fantazije, ali emocionalni razvoj. Odrađena aktivnost pojašnjava i sam cilj diplomskog rada, a to je da su učenici prepoznali ovakav način rada kao nešto pozitivno i nešto što se temelji na terapijskom potencijalu likovnog izražavanja. Iako učitelji nisu *art* terapeuti, mogu i na ovakav način poticati učenike na izražavanje i razvoj likovnog stvaralaštva i pritom barem djelomično steći različite uvide u njihova stanja.

8. Literatura

Balić Šimrak, A., Šverko, I., Županić Beniće, M. (2011). U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture u ranom odgoju i obrazovanju. U Žabčić, D., Balić Šimrak, A., Levačić, Lj., Horvat Blažinović, K. (ur.) Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. (str. 51- 62). Zagreb: Europski centar za sustavna i napredna istraživanja i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s <https://www.bib.irb.hr/555803>

Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*. 16 – 17, 62/63, 2-8. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/en/file/184161>

Balić Šimrak, A., Šverko, I., Županić Beniće, M. (2010). U prilog holističkom kurikulumu likovne kulture. Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. Zagreb: Učiteljski fakultet, 54-85.

Beisl, H. (1978). Djeca crtaju. Umjetnost i dijete/dvomjesečnik za estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih, (58), 2-26

Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik : likovni jezik predškolske djece : knjiga za odgajatelje, roditelje, pedagoge, psihologe, psihijatre*. Zagreb: Školska knjiga.

Bialostocki, Jan. (1986). *Povijest umjetnosti i humanističke znanosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske

Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj*. 68, 3-5. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/en/file/183084>

Brajčić, M. (2002). Značaj kulturne baštine i etnografskih izvora u nastavi likovne kulture. *Živa Baština*. Visoka učiteljska škola u Zadru, str. 79-83

British Association of Art Therapists. Artists and art therapists: a brief discussion of their roles within hospitals, clinics, special schools and in the community. Web brošura. Pristupljeno 10.1.2024: <http://baat.org>

Bodulić, V. (1982). Umjetnički i dječji crtež. Školska knjiga.

Bognar, L. i Bognar, B. (2007). Kreativnost učitelja kao značajna kompetencija nastavničke profesije. Kompetencije i kompetentnost učitelja. Sveučilište J.J. Strossmayer, Filozofski fakultet. Preuzeto s: [https://pedagogija.net/moodle/pluginfile.php/578/mod_page/content/43/Bognar_Bognar%20\(2007\)%20Kreativnost%20u%C4%8Ditelja.pdf](https://pedagogija.net/moodle/pluginfile.php/578/mod_page/content/43/Bognar_Bognar%20(2007)%20Kreativnost%20u%C4%8Ditelja.pdf)

Craft, A. (2002). Creativity and Early years Education/A lifewide foundation. London/New York: Continuum.

De Zan, D. (2013). Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji. Zagreb: Medicinska naklada

Gajdek, S. (2023). Suzana Gajdek. Healingart. Simplicitas. Preuzeto s: <https://suzanagajdek.com/>

Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996). Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje. Zagreb: EDUCA.

Herceg, V. L., Rončević, A., Karlavariš, B. (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi. Zagreb: Alfa

Hrvatska kao kreativno i inovativno društvo Inicijativa i koordinacija, Strategija razvoja kreativnosti u osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju – Kome treba kreativnost (2014). Preuzeto s: https://www.alu.unizg.hr/alu/cms/upload/dokumenti/ostalo/Strategija_razvoja_kreativnosti.pdf

Hundrić, V. (2019). Primjena metode fraktalnog crteža u socijalnopedagoškom radu. Kriminologija & socijalna integracija, 275-314. Preuzeto s: <https://doi.org/10.31299/ksi.27.2.7>

Ivanović, N., Barun, I., Jovanović, N. (2014). Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. Socijalna psihijatrija, 42(3), 190–198. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/en/file/198793>

Mihaljević, T. (2021). Trag natrag / Fraktalni crtež kao terapijska metoda. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:117255>

Mitchell, L.C. (2002). Blending practices in regular education: A mixed-method design study on course practicum and training experiences in relation to preservice teacher attitudes and knowledge about inclusion. PhD dissertation The Pennsylvania State University.

Kear, M., Callaway, G. (2000). Improving teaching and learning in the arts, London, New York, Falmer Press.

Komov, A.E., Polujahtova, T.Z. (2014). Izvornik fraktalne mudrosti ili nov pogled na naše mogućnosti. Zagreb: Puni potencijal

Kosec, M. (2020). Crtanje fraktala. Preuzeto s <https://crtanjefraktala.com/galerija/cртеzi-i-fotografije/>

Krelac, M. (2020). Uloga nastave likovne kulture u suvremenom društvu. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. Preuzeto s: <https://repositorij.aukos.unios.hr/islandora/object/aukos%3A584/datastream/PDF>

Krnčević, E. (2019). Analiza dječjeg crteža kao komunikacijskog sredstva. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:333709>

Kukovec, S. (2023). Dječji crtež. Varaždinski učitelj. 6(11), str. 883-887. Preuzeto s: <https://hrcaj.srce.hr/291739>

Kvaščev, R. (1981). Psihologija stvaralaštva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura i Likovna umjetnost (2016). Ministarstvo znanosti i obrazovanja Preuzeto s : <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:076074>

Nacionalni kurikulum za nastavni predmet Likovne kulture za osnovne škole i Likovne umjetnosti za gimnazije u Republici Hrvatskoj. (2019.) NN 7/2019. Preuzeto s : <https://skolazazivot.hr/wp-content/up>

Oaklander, V. (1996). Put do dječjeg srca; Geštaltistički psihoterapijski pristup djeci. Zagreb: Školska knjiga.

Parać, Z., Ursić, J., Pivac, D., Pavlović, Ž., Ključević, Ž. i Grbić, M. (2018). Poveži se bojom, približi se slikom – art-terapija u funkciji zaštite i unapređenja mentalnog zdravlja djece i mladih s teškoćama u razvoju. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 152-161. Preuzeto s : <https://doi.org/10.31299/hrri.54.1.11>

Piskarev, P. (2021). Neurographica: Algorithm for Removing Limitations. Preuzeto s : <https://www.neurographica.us/>

Pivac, D. (2013). Ispitivanje doživljaja likovnih umjetničkih djela i mogućnosti njihove primjene u dijagnostici, kreativnoj i art-terapiji. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 48, 85-95. <https://hrcak.srce.hr/file/161174>

Pražić B. (1987). Crtež i slika u psihijatriji. Zagreb: Naprijed, 1987. Preuzeto s : <http://artterapija.blogspot.com/2013/05/novo-program-jednogodisnje-edukacije-iz.html>

Ređa, D. (2021). Analiza emocija u dječjim likovnim radovima u korelaciji s bojom. Diplomski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. Preuzeto s : <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:758110>

Rubin, R. J. (1978). Using bibliotherapy: A guide to theory and practice.

Smoljanec, A., Košćec Bousfield, G. (2019). Metodički priručnik predmeta Likovna kultura za 5. razred osnovne škole.

Spajić, V. (1989). Vrednovanje likovnog djela: pristup pedagogiji umjetnosti. Zagreb: Školske novine.

Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Golden marketing- Tehnička knjiga.

Šavor-Radičević, M. (2021). Analiza dječjeg crteža i simboli u dječjem likovnom stvaralaštvu. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:686856>

Škrbina, D. (2013). Art terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji. Zagreb: Veble commerce.

Štalekar, V. (2014). O umjetnosti i psihoterapiji. Soc. psihijat., Vol. 42 Br. 3, str. 180-189. Preuzeto: <https://hrcak.srce.hr/134764>

Tomašević Dančević, M. (2005). Kako nacrtati osjećaj?: likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć. Zagreb: Profil international.

Waller, D. (2006). Art Therapy for Children: How it Leads to Change. Clinical Child Psychology and Psychiatry. 11(2), 271-282.

Preuzeto s:<https://www.raphaelstichting.org/queeste/wp-content/uploads/sites/24/2012/11/art-therapy-children1.pdf>

9. Prilozi

Prilog 1. Popis slikovnih prikaza

Slika 1 – Šaranje 1,5 god (Izvor: Škrbina, 2013)	7
Slika 2 – Krugovi 3,4 godine	7
Slika 3 - Crtež čovjeka "punoglavca", 4 godine (Izvor: Škrbina, 2013.)	8
Slika 4 - Crtež čovjeka, 5 god. (Izvor: Škrbina, 2013.)	9
Slika 5 - Portret prijateljica, 12 god. (Izvor: Mišković, 2017.)	11
Slika 6 – Fraktal (Preuzeto 15.1.2024. s: https://crtanje-fraktala.com)	27
Slika 7 - Testni fraktal (Preuzeto 15.1.2024. s https://fraktalai.weebly.com/galerija.html)	29
Slika 8 - Dijagnostički fraktalni crtež (Izvor: Kosec, 2020).	29
Slika 9 - Korekcijski crtež (Izvor: Kosec, 2020)	30
Slika 10 - Neurografski crtež (Preuzeto 25.06.2024. s: https://www.etsy.com/listing/1280834487/neurographic-abstract-art-print-or)	32
Slika 11 - Učenički rad (1. razred)	36
Slika 12 - Učenički rad (1. razred)	37
Slika 13 - Učenički rad (1. razred)	37
Slika 14 - Učenički rad (1. razred)	38
Slika 15- Učenički rad (2. razred)	38
Slika 16 - Učenički rad (2. razred)	39
Slika 17 - Učenički rad (2. razred)	39
Slika 18 - Učenički rad (2. razred)	40
Slika 19 - Učenički rad (2. razred)	40
Slika 20 - Učenički drugi crtež (3. razred)	43
Slika 21 - Učenički probni crtež (3. razred)	43
Slika 22 -Učenički drugi crtež (3. razred)	43
Slika 23 - Učenički probni crtež (3. razred)	43
Slika 24 - Učenički drugi crtež (3. razred)	44
Slika 25 - Učenički probni crtež (3. razred)	44
Slika 26- Učenički drugi crtež (3. razred)	44
Slika 27 - Učenički probni crtež (3. razred)	44
Slika 28 - Učenički drugi crtež (3. razred)	45
Slika 29 - Učenički probni crtež (3. razred)	45

Slika 30 - Učenički drugi crtež (4. razred)	45
Slika 31 - Učenički probni crtež (4. razred) razred).....	45
Slika 32 - Učenički probni crtež (4. razred)	46
Slika 33 - Učenički drugi crtež (4. razred)	46
Slika 34 - Učenički drugi crtež (4. razred)	46
Slika 35 - Učenički probni crtež (4. razred)	46
Slika 36 - Učenički drugi crtež (4. razred)	47
Slika 37 - Učenički probni crtež (4. razred)	47
Slika 38 - Učenički drugi crtež (4. razred)	47
Slika 39 - Učenički probni crtež (4. razred)	47
Slika 40 - Učenički drugi crtež (4. razred)	48
Slika 41 - Učenički probni crtež (4. razred)	48
Slika 42 - Učenički drugi crtež (4. razred)	48
Slika 43 - Učenički probni crtež (4. razred)	48

Prilog 2. Pisana priprema za nastavu likovne kulture – 1. razred

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVU LIKOVNE KULTURE

Tema: Vidljivo - nevidljivo

Podtema: Neurografika

Ishodi podteme:

OŠ LK A.1.1. Učenik prepoznaje umjetnost kao način komunikacije i odgovara na različite poticaje likovnim izražavanjem.

OŠ LK A.1.2. Učenik demonstrira poznavanje osobitosti različitih likovnih materijala i postupaka pri likovnom izražavanju.

OŠ LK B.1.1. Učenik razlikuje likovno i vizualno umjetničko djelo te prepoznaje osobni doživljaj, likovni jezik i tematski sadržaj djela.

OŠ LK B.1.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje vlastiti doživljaj stvaranja.

Razrada ishoda:

OŠ LK A.1.1. Učenik, u stvaralačkom procesu i izražavanju koristi doživljaj temeljen na osjećajima, iskustvu, mislima i informacijama

OŠ LK A.1.2. Učenik primjećuje osobitosti likovnih materijala i postupaka te ih primjenjuje pri likovnom izražavanju.

OŠ LK B.1.1. Učenik povezuje djelo s vlastitim iskustvom i opisuje osobni doživljaj djela.

OŠ LK B.1.2. Učenik prepoznaje osobno zadovoljstvo u stvaralačkom procesu

Ishodi drugih predmeta:

OŠ HJ A. 1.1. Učenik komunicira u skladu sa svojim jezičnim mogućnostima i kroz razgovor iznosi svoje misli, osjećaje, potrebe, interese.

OŠ HJ A. 1.5. Učenik se koristi riječima, oblicima riječi i rečenicama iznimno točno i pravilno.

MAT OŠ C.1.1. Učenik je sposoban usporediti i opisati objekte koji ga okružuju prema ispravnim kriterijima.

Očekivanja međupredmetnih tema:

osr. B.1.2. Razvija komunikacijske kompetencije. Aktivno sluša, daje i prima povratne informacije i komunicira u skladu s komunikacijskim pravilima.

osr. A.1.4. Razvija radne navike. Povezuje učenje sa stjecanjem znanja, vještina, stavova.
 uku A.1.4. Učenik oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje. Razlikuje svoje mišljenje od mišljenja drugih.

Likovno područje: Oblikovanje na plohi – crtanje i slikanje

Likovni pojmovi: Ritam - ponavljanje i izmjena oblika na plohi i u prostoru

Motiv: Izražavanje pokretom

Umjetničko djelo: Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941.

Likovni materijali i tehnike: papir, flomaster, vodene boje

Nastavna sredstva i pomagala: ploča, aplikacije, umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941., papir, ploča i magneti

Oblici rada: frontalni, individualni

Metode rada u motivaciji: analitičko promatranje, demonstracija, razgovor, usmeno izlaganje

Metode rada u realizaciji praktičnog likovnog zadatka: kombiniranje

Načini realizacije praktičnog likovnog rada: zamišljanje

Aktivnost – učitelj:	Aktivnost – učenik:
<p>Priprema Pripremam potrebna nastavna sredstva za demonstraciju (kompjutor, projektor, pametna ploča, slike). Govorim učenicima da pripreme sredstva za rad (zaštite stol, crni flomaster, vodene boje, kist, papir).</p>	<p>Učenici pripremaju sredstva za rad.</p>
<p>Demonstracija tehnike Demonstriramo kombinaciju dviju tehnika: flomastera i vodenih boja. Ponavljamo i demonstriramo postupak slikanja vodenim bojama, koristeći meki kist. Flomasterom crtamo, dok vodenim bojama slikamo. Ako crtamo preko flomastera, važno je da se malo osuši prije slikanja. Kod slikanja preko crteža, treba paziti na manje količine vode i pažljivo raditi uz linije koje su nacrtane flomasterom. Neka se malo razlijevanja flomastera dogodi, ali bitno je da ostane prepoznatljivo što je nacrtano i što je naslikano. Prije nanošenja boje, kist umočimo u vodu, zatim u boju. Boju nanosimo na grubu stranu papira. Više vode rezultira svjetlijom bojom, dok manje vode daje tamniju boju. Višak vode s kista možemo ukloniti papirnatom maramicom. Boje na slici se mogu međusobno prelijevati.</p>	<p>Učenici aktivno prate objašnjenje i demonstraciju. Slušaju i postavljaju pitanja.</p>
<p>Motivacija Pokazujem učenicima umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird i zamolim ih da ga promotre.</p> <p><i>Koje boje vidimo na slici?</i> <i>Koje oblike vidimo na slici?</i> <i>Da li se neki oblici ponavljaju?</i> <i>Koji oblici se najviše ponavljaju?</i> <i>Da li su svi oblici iste veličine?</i></p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Promišljaju, povezuju i donose zaključke. Učenici odgovaraju na pitanja i dijele svoja mišljenja.</p>

<p>Nastavljamo razgovor o djelu i primjećujemo kako je umjetnik pomoću različitih linija, oblika, boja i ponavljanjem i izmjenom oblika na plohi unaslikao svoje djelo.</p> <p>Postavljam na ploču slike neurografskih linija. Postavljam pitanja učenicima. Što vidimo na slici? Kakve linije vidimo? Zaključujemo da su na slikama zakrivljene, deblje i tanje linije.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Što vidite na fotografiji? - Tko će mi opisati fotografiju? - Gdje uočavamo podebljane linije? 	
<p>Najava praktičnog zadatka</p> <p>Današnji zadatak je jednostavno staviti flomaster na list papira i početi crtati liniju duž lista, prateći svoju ruku. Da bi se lakše opustili i pratili pokrete ruke, možete zatvoriti oči. Prilagodite se željama svoje ruke i jednostavno slijedite njezinu želju - kamo god vodi, idete tamo. Nastavite crtati liniju preko lista, okrećući je i mijenjajući smjer kako osjećate da je potrebno. Nema pravila ni zabrana - linija se može presjecati i možda i ne prijeći na neka mjesta. Glavna stvar je da linija nije segmentirana; ona je beskonačna i može ispuniti cijeli list prema vašem osjećaju i inspiraciji. Tražim od učenika da ponove praktični likovni zadatak.</p> <p>Prije crtanja učenici rade vježbe opuštanja kako bi mogli što slobodnije crtati, bez svjesnog planiranja.</p> <p>Nakon što su učenici napravili neurografijske linije postavljam pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jeste li uspjeli nešto nacrtati na listu? - Je li vam bilo lako pratiti ruku? - Je li linija kaotično mijenjala smjer ili ste slijedili određenu strukturu? <p>Nakon što su učenici nacrtali neurografijske linije govorim im da podjebljaju neka mjesta na kojima se presjecaju dvije ili više crta flomasterom. Zatim ispunjavaju vodenim bojama oblike koje su nacrtali.</p> <p>Učenike potičem na opuštanje misli tijekom slikanja.</p>	<p>Učenici pažljivo prate najavu zadatka.</p> <p>Netko od učenika ponavlja zadatak.</p>
<p>Realizacija praktičnog zadatka</p> <p>Obilazim učenike i promatram ima li kakvih poteškoća. Pomažem učeniku kojem je potrebna pomoć. Po potrebi ponavljam demonstraciju likovne tehnike i kako glasi likovni zadatak U slučaju javljanja poteškoća u izvedbi pristupam učeniku/ci (individualizirani pristup). Potičem učenika/cu postavljanjem dodatnih pitanja. Ohrabrujem učenike. Ističem da je važno opustiti se i prepustiti se slikanju.</p>	<p>Učenici izvode praktični likovni zadatak.</p>
<p>Vrednovanje</p> <p>Na kraju sata prikupljam radove radi vrednovanja. Okupljam učenike i postavljam im pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jeste li zadovoljni kako ste izveli današnji zadatak? - Jeste li imali kakvih poteškoća? - Sviđa li vam se vaš rad? - Kako ste se osjećali prije početka slikanja, a kako nakon? - Uočavate li neki rad posebno kreativne izvedbe? <p>Pohvaljujem trud i radove svih učenika.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru.</p> <p>Učenici vrednuju svoje radove i radove drugih učenika.</p> <p>Učenici izražavaju svoje osjećaje.</p>

Prilog 3. Pisana priprema za nastavu likovne kulture – 2. razred

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVU LIKOVNE KULTURE

Tema: Vidljivo - nevidljivo

Podtema: Neurografika

Ishodi podteme:

LK A.2.1. Učenik likovnim i vizualnim izražavanjem interpretira različite sadržaje.

LK A.2.2. Učenik demonstrira poznavanje osobitosti različitih likovnih materijala i postupaka tijekom likovnoga izražavanja.

LK B.2.1. Učenik opisuje likovno i vizualno umjetničko djelo povezujući osobni doživljaj, likovni jezik i tematski sadržaj djela.

LK B.2.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje svoj rad i vlastiti doživljaj stvaranja.

Razrada ishoda:

LK A.2.1. Učenik odgovara likovnim i vizualnim izražavanjem na razne vrste poticaja.

Učenik, u stvaralačkome procesu i izražavanju koristi doživljaj utemeljen na osjećajima, iskustvu, mislima i informacijama.

LK A.2.2. Učenik primjećuje osobitosti likovnih materijala i postupaka te ih primjenjuje pri likovnom izražavanju.

LK B.2.1. Učenik povezuje djelo s vlastitim iskustvom i opisuje osobni doživljaj djela.

LK B.2.2. Učenik opisuje i uspoređuje likovne ili vizualne radove prema kriterijima. Učenik prepoznaje osobno zadovoljstvo u stvaralačkome procesu.

Ishodi drugih predmeta:

OŠ HJ A.2.1 Učenik razgovara i govori u skladu s jezičnim razvojem izražavajući svoje potrebe, misli i osjećaje.

Očekivanja međupredmetnih tema:

uku A.2.3. Učenik se koristi kreativnošću za oblikovanje svojih ideja i pristupa rješavanju problema.

uku B.2.2. Na poticaj učitelja učenik prati svoje učenje i napredovanje tijekom učenja.

uku B.2.4. Na poticaj učitelja, ali i samostalno, učenik samovrednuje proces učenja i svoje rezultate te procjenjuje ostvareni napredak.

uku C.2.2. Učenik iskazuje pozitivna i visoka očekivanja i vjeruje u svoj uspjeh u učenju.

uku D.2.2. Učenik ostvaruje dobru komunikaciju s drugima, uspješno surađuje u različitim situacijama i spreman je zatražiti i ponuditi pomoć.

ikt C.2.2. Učenik uz učiteljevu pomoć ili samostalno djelotvorno provodi jednostavno pretraživanje informacija u digitalnome okružju.

osr A.2.3. Razvija osobne potencijale. Opisuje svoje interese i očekivanja.

osr A.2.4. Razvija radne navike.

osr B.2.2. Razvija komunikacijske kompetencije.

Likovno područje: Oblikovanje na plohi – crtanje i slikanje

Likovni pojmovi: Ritam - ponavljanje i izmjena oblika na plohi i u prostoru

Motiv: Izražavanje pokretom

Umjetničko djelo: Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941.

Likovni materijali i tehnike: papir, flomaster, vodene boje

Nastavna sredstva i pomagala: ploča, aplikacije, umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941., papir, ploča i magneti

Oblici rada: frontalni, individualni

Metode rada u motivaciji: analitičko promatranje, demonstracija, razgovor, usmeno izlaganje

Metode rada u realizaciji praktičnog likovnog zadatka: kombiniranje

Načini realizacije praktičnog likovnog rada: zamišljanje

Aktivnost – učitelj:	Aktivnost – učenik:
<p>Priprema</p> <p>Pripremam potrebna nastavna sredstva za demonstraciju (kompjutor, projektor, pametna ploča, slike). Govorim učenicima da pripreme sredstva za rad (zaštita za stol, crni flomaster, vodene boje, kist, papir).</p>	<p>Učenici pripremaju sredstava za rad.</p>
<p>Demonstracija tehnike</p> <p>Demonstriramo kombinaciju dviju tehnika: flomastera i vodenih boja.</p> <p>Ponavljamo i demonstriramo postupak slikanja vodenim bojama, koristeći meki kist. Flomasterom crtamo, dok vodenim bojama slikamo. Ako crtamo preko flomastera, važno je da se malo osuši prije slikanja. Kod slikanja preko crteža, treba paziti na manje količine vode i pažljivo raditi uz linije koje su nacrtane flomasterom. Neka se malo razlijevanja flomastera dogodi, ali bitno je da ostane prepoznatljivo što je nacrtano i što je naslikano. Prije nanošenja boje, kist umočimo u vodu, zatim u boju. Boju nanosimo na grubu stranu papira. Više vode rezultira svjetlijom bojom, dok manje vode daje tamniju boju. Višak vode s kista možemo ukloniti papirnatom maramicom. Boje na slici se mogu međusobno prelijevati.</p>	<p>Učenici aktivno prate objašnjenje i demonstraciju. Slušaju i postavljaju pitanja.</p>
<p>Motivacija</p> <p>Pokazujem učenicima umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird i zamolim ih da ga promotre.</p> <p><i>Koje boje vidimo na slici?</i> <i>Koje oblike vidimo na slici?</i> <i>Da li se neki oblici ponavljaju?</i> <i>Koji oblici se najviše ponavljaju?</i> <i>Da li su svi oblici iste veličine?</i></p> <p>Nastavljamo razgovor o djelu i primjećujemo kako je umjetnik pomoću različitih linija, oblika, boja i ponavljanjem i izmjenom oblika na plohi unaslikao svoje djelo.</p> <p>Postavljam na ploču slike neurografskih linija. Postavljam pitanja učenicima. Što vidimo na slici? Kakve linije vidimo? Zaključujemo da su na slikama zakrivljene, deblje i tanje linije.</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Što vidite na fotografiji?</i> - <i>Tko će mi opisati fotografiju?</i> - <i>Gdje uočavamo podebljane linije?</i>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Promišljaju, povezuju i donose zaključke. Učenici odgovaraju na pitanja i dijele svoja mišljenja.</p>

<p>Najava praktičnog zadatka</p> <p>Današnji zadatak je jednostavno staviti flomaster na list papira i početi crtati liniju duž lista, prateći svoju ruku. Da bi se lakše opustili i pratili pokrete ruke, možete zatvoriti oči. Prilagodite se željama svoje ruke i jednostavno slijedite njezinu želju - kamo god vodi, idete tamo. Nastavite crtati liniju preko lista, okrećući je i mijenjajući smjer kako osjećate da je potrebno. Nema pravila ni zabrana - linija se može presijecati i možda i ne prijeći na neka mjesta. Glavna stvar je da linija nije segmentirana; ona je beskonačna i može ispuniti cijeli list prema vašem osjećaju i inspiraciji. Tražim od učenika da ponove praktični likovni zadatak.</p> <p>Prije crtanja učenici rade vježbe opuštanja kako bi mogli što slobodnije crtati, bez svjesnog planiranja.</p> <p>Nakon što su učenici napravili neurografijske linije postavljam pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Jeste li uspjeli nešto nacrtati na listu?</i> - <i>Je li vam bilo lako pratiti ruku?</i> - <i>Je li linija kaotično mijenjala smjer ili ste slijedili određenu strukturu?</i> <p>Nakon što su učenici nacrtali neurografijske linije govorim im da podjebljaju neka mjesta na kojima se presjecaju dvije ili više crta flomasterom. Zatim ispunjavaju vodenim bojama oblike koje koje su nacrtali.</p> <p>Učenike potičem na opuštanje misli tijekom slikanja.</p>	<p>Učenici pažljivo prate najavu zadatka.</p> <p>Netko od učenika ponavlja zadatak.</p>
<p>Realizacija praktičnog zadatka</p> <p>Obilazim učenike i promatram ima li kakvih poteškoća. Pomažem učeniku kojem je potrebna pomoć. Po potrebi ponavljam demonstraciju likovne tehnike i kako glasi likovni zadatak U slučaju javljanja poteškoća u izvedbi pristupam učeniku/ci (individualizirani pristup). Potičem učenika/cu postavljanjem dodatnih pitanja. Ohrabrujem učenike. Ističem da je važno opustiti se i prepustiti se slikanju.</p>	<p>Učenici izvode praktični likovni zadatak.</p>
<p>Vrednovanje</p> <p>Na kraju sata prikupljam radove radi vrednovanja. Okupljam učenike i postavljam im pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Jeste li zadovoljni kako ste izveli današnji zadatak?</i> - <i>Jeste li imali kakvih poteškoća?</i> - <i>Sviđa li vam se vaš rad?</i> - <i>Kako ste se osjećali prije početka slikanja?</i> - <i>Kako se osjećate nakon slikanja?</i> - <i>Uočavate li neki rad posebno kreativne izvedbe?</i> <p>Pohvaljujem trud i radove svih učenika.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru.</p> <p>Učenici vrednuju svoje radove i radove drugih učenika.</p> <p>Učenici izražavaju svoje osjećaje.</p>

Prilog 4. Pisana priprema za nastavu likovne kulture – 3. razred

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVU LIKOVNE KULTURE

Tema: Vidljivo - nevidljivo

Podtema: Crtanje fraktala

Ishodi podteme:

LK A.3.1. Učenik likovnim i vizualnim izražavanjem interpretira različite sadržaje.

LK A.3.2. Učenik demonstrira fine motoričke vještine upotrebom različitih likovnih materijala i postupaka u vlastitom likovnom izražavanju.

LK B.3.1. Učenik povezuje likovno i vizualno umjetničko djelo s osobnim doživljajem, likovnim jezikom i tematskim sadržajem djela.

LK B.3.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje vlastiti doživljaj stvaranja.

LK C.3.2. Učenik povezuje umjetničko djelo s iskustvima iz svakodnevnog života te društvenim kontekstom.

Razrada ishoda:

LK A.3.1. Učenik, u stvaralačkom procesu i izražavanju koristi doživljaj temeljen na osjećajima, iskustvu, mislima i informacijama - slobodne asocijacije na temelju poticaja.

LK A.3.2. Učenik istražuje likovne materijale i postupke u svrhu izrade likovnog uratka. Uočava i izražava osobitosti likovnih materijala i postupaka pri njihovoj upotrebi. Demonstrira fine motoričke vještine (preciznost, usredotočenje, koordinacija prstiju i očiju, sitni pokreti).

LK B.3.1. Učenik opisuje osobni doživljaj djela i povezuje ga s vlastitim osjećajima, iskustvom i mislima.

LK B.3.2. Učenik opisuje i uspoređuje likovne ili vizualne radove prema kriterijima. Učenik prepoznaje poticaj, osnovnu ideju/poruku te način na koji je to izraženo u likovnom ili vizualnom radu. Učenik prepoznaje da je zadani likovni/vizualni problem moguće riješiti na više (jednakovrijednih) načina. Učenik prepoznaje razinu osobnog zadovoljstva u stvaralačkom procesu

Ishodi drugih predmeta:

OŠ HJ A. 3.1. Učenik komunicira u skladu sa svojim jezičnim mogućnostima i kroz razgovor iznosi svoje misli, osjećaje, interese, potrebe.

OŠ HJ A. 3.5. Učenik se koristi riječima, oblicima riječi i rečenicama iznimno točno i pravilno.

MAT OŠ C.3.1. Učenik je sposoban usporediti i opisati objekte koji ga okružuju prema ispravnim kriterijima.

Očekivanja međupredmetnih tema:

osr A.2.1. Razvija sliku o sebi. Opisuje svoje pozitivne i negativne osobine, uspjehe i neuspjehe.

osr A.2.3. Razvija osobne potencijale

uku A.3.4. Učenik oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje. Može izraziti što misli o nekom problemu, ideji, situaciji koja mu je bliska.

uku A.3.4. Učenik oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje. Razlikuje svoje mišljenje od mišljenja drugih.

Likovno područje: Oblikovanje na plohi – crtanje

Likovni pojmovi: Ritam - ponavljanje i izmjena oblika na plohi i u prostoru

Motiv: Izražavanje pokretom

Umjetničko djelo: Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941.

Likovni materijali i tehnike: olovka, papir, bojice

Nastavna sredstva i pomagala: ploča, aplikacije, umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941., papir, ploča i magneti

Oblici rada: frontalni, individualni

Metode rada u motivaciji: analitičko promatranje, demonstracija, razgovor, usmeno izlaganje

Metode rada u realizaciji praktičnog likovnog zadatka: kombiniranje

Načini realizacije praktičnog likovnog rada: zamišljanje

Aktivnost – učitelj:	Aktivnost – učenik:
<p>Priprema</p> <p>Pripremam potrebna nastavna sredstva za demonstraciju (kompjutor, projektor, pametna ploča, slike). Govorim učenicima da pripreme sredstva za rad (crnu kemijsku olovku, bojice, grublji papir).</p>	<p>Učenici pripremaju sredstva za rad.</p>
<p>Demonstracija tehnike</p> <p>Demonstriram kako se crta s kemijskom olovkom i olovkama u boji. S obzirom da je to sličan likovni materijal kao obična olovka, samo s različitim bojama, princip rada je isti. Kada postavimo olovku na papir uspravno, dobivamo tanju liniju, dok kada ju polegnemo, dobivamo deblju crtu. Laganim pritiskom postizemo svjetlije boje, dok jačim pritiskom dobivamo tamnije nijanse. Bojamo pažljivo kako bismo izbjegli prelaženje rubova. Važno je nikada ne mrljati olovku prstima!</p>	<p>Učenici aktivno prate objašnjenje i demonstraciju. Slušaju i postavljaju pitanja.</p>
<p>Motivacija</p> <p>Pokazujem učenicima umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird i zamolim ih da ga promotre.</p> <p><i>Koje boje vidimo na slici?</i> <i>Koje oblike vidimo na slici?</i> <i>Da li se neki oblici ponavljaju?</i> <i>Koji oblici se najviše ponavljaju?</i> <i>Da li su svi oblici iste veličine?</i></p> <p>Nastavljamo razgovor o djelu i primjećujemo kako je umjetnik pomoću različitih linija, oblika, boja i ponavljanjem i izmjenom oblika na plohi naslikao svoje djelo.</p> <p>Sada ćemo kroz priču o bubamari nacrtati jedan probni crtež.</p> <p>Zamisli da si mali pauk koji živi u šumi. Umjesto drveća i grana imaš papir koji predstavlja tvoj prst za crtanje. Stavi kemijsku na papir zaklopi oči i počni crtati. Pokušaj crtati bez prekida barem jednu minutu, tvoja ruka neka se kreće ni presporo poput puža, niti prebrzo poput zeca, već srednjom brzinom.</p> <p>Poput pravog plesača pusti da te ponese ritam, neka ti se ruka kreće u svim smjerovima. I lijevo i desno i gore i dolje. Neka ruka crta i valovite i ravne linije, nako pleše po papiru, pusti mašti na volju. Iako su ti zatvorene oči pokušaj lijepo ispuniti papir tako da crtež nije ni prevelik ni premal. Ako ti ruka ode izvan papira, nemoj otvarati oči, ruku samo vrati s kemijskom natrag na papir i nastavi. Kasnije možeš dopuniti crtež ako ti se čini prazan i zatvoriti oči još 10-ak sekundi. Kada završiš pronađi prvu i zadnju liniju i spoji je s ostatkom crteža kako bi sva polja bila zatvorena. Priča o bubamari ne staje ovdje, kada je završila sa svojim crtanjem, zastala je kako bi promatrala što je stvorila.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Promišljaju, povezuju i donose zaključke. Učenici odgovaraju na pitanja i dijele svoja mišljenja.</p>

<p>Najava praktičnog zadatka Sljedeći crtež radimo na isti način i to je današnji zadatak. Uzmemo kemijsku olovku i stavimo je na papir, te zatvorimo oči. Tako zaklopljenih očiju povlačimo neprekinutu liniju crnom kemijskom na bijelom papiru položenog horizontalno, tijekom 60 sekundi. Nakon dovršavanja crtanja zavorenim očima dobivamo mrežu, sastavljenu od različitih polja dobijenih presjecanjem linija. Zatim se pristupa bojanju crteža drvenim bojicama. Zatvorimo oči i odaberemo jednu bojicu. Pazimo da je svako polje uredno obojano, potruditi ćemo se da ne bojica ne prelazi rub crte. Nekim bojama možemo obojiti samo jedno polje, a nekim možemo više polja, kada odabereš boju „razbacaj“ je po mreži. Malo gore malo dolje. Zatvori oči i odaberi drugu bojicu i opet oboji nekoliko polja i tako sve dok ne obojaš cijelu mrežu.</p> <p>Učenike pitam da li su razumijeli zadatak i tražim da ga ponove.</p>	<p>Učenici pažljivo prate najavu zadatka. Netko od učenika ponavlja zadatak.</p>
<p>Realizacija praktičnog zadatka Obilazim učenike i promatram ima li kakvih poteškoća. Pomažem učeniku kojem je potrebna pomoć. Po potrebi ponavljam likovni zadatak. U slučaju javljanja poteškoća u izvedbi pristupam učeniku/ci (individualizirani pristup). Potičem učenika/cu postavljanjem dodatnih pitanja. Ohrabrujem učenike. Ističem da je važno opustiti se i prepustiti se bojanju.</p>	<p>Učenici izvode praktični likovni zadatak.</p>
<p>Vrednovanje Na kraju sata prikupljam radove radi vrednovanja. Okupljam učenike i postavljam im pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Jeste li zadovoljni kako ste izveli današnji zadatak?</i> - <i>Sviđa li vam se vaš rad?</i> - <i>Kako ste se osjećali prije početka crtanja?</i> - <i>Kako se osjećate nakon crtanja mreže i bojanja?</i> - <i>Uočavate li neki rad posebno kreativne izvedbe?</i> <p>Pohvaljujem trud i radove svih učenika.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Učenici vrednuju svoje radove i radove drugih učenika. Učenici izražavaju svoje osjećaje.</p>

Prilog 5. Pisana priprema za nastavu likovne kulture – 4. razred

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVU LIKOVNE KULTURE

Tema: Vidljivo - nevidljivo

Podtema: Crtanje fraktala

Ishodi podteme:

OŠ LK A.4.1. Učenici likovnim i vizualnim izražavanjem interpretiraju različite sadržaje. OŠ LK A.4.2. Učenici demonstriraju fine motoričke vještine upotrebom različitih likovnih materijala i postupaka u vlastitome likovnom izražavanju. OŠ LK B.4.1. Učenici analiziraju likovno i vizualno umjetničko djelo povezujući osobni doživljaj, likovni jezik i tematski sadržaj djela.

OŠ LK B.4.2. Učenici opisuju i uspoređuju svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuju vlastiti doživljaj stvaranja.

OŠ LK C.4.2. Učenici povezuju umjetničko djelo s iskustvima iz svakodnevnoga života te društvenim kontekstom

Razrada ishoda:

OŠ LK A.4.1. Učenici u stvaralačkome procesu i izražavanju koriste se doživljajem temeljenim na osjećajima, iskustvu, mislima i informacijama

OŠ LK A.4.2. Učenici istražuju likovne materijale i postupke u svrhu izrade likovnoga uratka. Uočavaju i izražavaju osobitosti likovnih materijala i postupaka pri njihovoj upotrebi. Demonstriraju fine motoričke vještine (preciznost, usredotočenje, koordinaciju prstiju i očiju, sitne pokrete).

OŠ LK B.4.1. Učenici opisuju osobni doživljaj djela i povezuju ga s vlastitim osjećajima, iskustvom i mislima.

OŠ LK B.4.2. Učenici opisuju i uspoređuju likovne ili vizualne radove prema kriterijima: likovnoga jezika, likovnih materijala, tehnika i/ili vizualnih medija, prikaza tema i motiva te originalnosti i uloženoga truda.

Ishodi drugih predmeta:

OŠ HJ A. 4.1. Učenik komunicira u skladu sa svojim jezičnim mogućnostima i kroz razgovor iznosi svoje misli, osjećaje, interese, potrebe.

OŠ HJ A. 4.5. Učenik se koristi riječima, oblicima riječi i rečenicama iznimno točno i pravilno.

MAT OŠ C.4.1. Učenik je sposoban usporediti i opisati objekte koji ga okružuju prema ispravnim kriterijima.

Očekivanja međupredmetnih tema:

osr A.2.1. Razvija sliku o sebi. Opisuje svoje pozitivne i negativne osobine, uspjehe i neuspjehe.

osr A.2.3. Razvija osobne potencijale

uku A.3.4. Učenik oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje. Može izraziti što misli o nekom problemu, ideji, situaciji koja mu je bliska.

uku A.3.4. Učenik oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje. Razlikuje svoje mišljenje od mišljenja drugih.

Likovno područje: Oblikovanje na plohi – crtanje

Likovni pojmovi: Ritam - ponavljanje i izmjena oblika na plohi i u prostoru

Motiv: Izražavanje pokretom

Umjetničko djelo: Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941.

Likovni materijali i tehnike: olovka, papir

Nastavna sredstva i pomagala: ploča, aplikacije, umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird, 1941., papir, ploča i magneti

Oblici rada: frontalni, individualni

Metode rada u motivaciji: analitičko promatranje, demonstracija, razgovor, usmeno izlaganje

Metode rada u realizaciji praktičnog likovnog zadatka: kombiniranje

Načini realizacije praktičnog likovnog rada: zamišljanje

Aktivnost – učitelj:	Aktivnost – učenik:
<p>Priprema</p> <p>Pripremam potrebna nastavna sredstva za demonstraciju (kompjutor, projektor, pametna ploča, slike). Govorim učenicima da pripreme sredstva za rad (crnu kemijsku olovku, bojice, grublji papir).</p>	<p>Učenici pripremaju sredstava za rad.</p>
<p>Demonstracija tehnike</p> <p>Demonstriram kako se crta s kemijskom olovkom i olovkama u boji. S obzirom da je to sličan likovni materijal kao obična olovka, samo s različitim bojama, princip rada je isti. Kada postavimo olovku na papir uspravno, dobivamo tanju liniju, dok kada ju polegnemo, dobivamo deblju crtu. Laganim pritiskom postizemo svjetlije boje, dok jačim pritiskom dobivamo tamnije nijanse. Bojamo pažljivo kako bismo izbjegli prelaženje rubova. Važno je nikada ne mrljati olovku prstima!</p>	<p>Učenici aktivno prate objašnjenje i demonstraciju. Slušaju i postavljaju pitanja.</p>
<p>Motivacija</p> <p>Pokazujem učenicima umjetničko djelo Joan Miro: Woman Encircled by the Flight of a Bird i zamolim ih da ga promotre.</p> <p><i>Koje boje vidimo na slici?</i> <i>Koje oblike vidimo na slici?</i> <i>Da li se neki oblici ponavljaju?</i> <i>Koji oblici se najviše ponavljaju?</i> <i>Da li su svi oblici iste veličine?</i></p> <p>Nastavljamo razgovor o djelu i primjećujemo kako je umjetnik pomoću različitih linija, oblika, boja i ponavljanjem i izmjenom oblika na plohi naslikao svoje djelo.</p> <p>Sada ćemo kroz priču o bubamari nacrtati jedan probni crtež. Zamisli da si mali pauk koji živi u šumi. Umjesto drveća i grana imaš papir koji predstavlja tvoj prst za crtanje. Stavi kemijsku na papir zaklopi oči i počni crtati. Pokušaj crtati bez prekida barem jednu minutu, tvoja ruka neka se kreće ni presporo poput puža, niti prebrzo poput zeca, već srednjom brzinom.</p> <p>Poput pravog plesača pusti da te ponese ritam, neka ti se ruka kreće u svim smjerovima. I lijevo i desno i gore i dolje. Neka ruka crta i valovite i ravne linije, nako pleše po papiru, pusti mašti na volju. Iako su ti zatvorene oči pokušaj lijepo ispuniti papir tako da crtež nije ni prevelik ni premal. Ako ti ruka ode izvan papira, nemoj otvarati oči, ruku samo vrati s kemijskom natrag na papir i nastavi. Kasnije možeš dopuniti crtež ako ti se čini prazan i zatvoriti oči još 10-ak sekundi. Kada završiš pronađi prvu i zadnju liniju i spoji je s ostatkom crteža kako bi sva polja bila zatvorena. Priča o bubamari ne staje ovdje, kada je završila sa svojim crtanjem, zastala je kako bi promatrala što je stvorila.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Promišljaju, povezuju i donose zaključke. Učenici odgovaraju na pitanja i dijele svoja mišljenja.</p>

<p>Najava praktičnog zadatka</p> <p>Sljedeći crtež radimo na isti način i to je današnji zadatak. Uzmemo kemijsku olovku i stavimo je na papir, te zatvorimo oči. Tako zaklopljenih očiju povlačimo neprekinutu liniju crnom kemijskom na bijelom papiru položenog horizontalno, tijekom 60 sekundi. Nakon dovršavanja crtanja zavorenim očima dobivamo mrežu, sastavljenu od različitih polja dobijenih presjecanjem linija. Zatim se pristupa bojanju crteža drvenim bojicama. Zatvorimo oči i odaberemo jednu bojicu. Pazimo da je svako polje uredno obojano, potruditi ćemo se da ne bojica ne prelazi rub crte. Nekim bojama možemo obojiti samo jedno polje, a nekim možemo više polja, kada odabereš boju „razbacaj“ je po mreži. Malo gore malo dolje. Zatvori oči i odaberi drugu bojicu i opet oboji nekoliko polja i tako sve dok ne obojaš cijelu mrežu.</p> <p>Učenike pitam da li su razumijeli zadatak i tražim da ga ponove.</p>	<p>Učenici pažljivo prate najavu zadatka. Netko od učenika ponavlja zadatak.</p>
<p>Realizacija praktičnog zadatka</p> <p>Obilazim učenike i promatram ima li kakvih poteškoća. Pomažem učeniku kojem je potrebna pomoć. Po potrebi ponavljam likovni zadatak. U slučaju javljanja poteškoća u izvedbi pristupam učeniku/ci (individualizirani pristup). Potičem učenika/cu postavljanjem dodatnih pitanja. Ohrabrujem učenike. Ističem da je važno opustiti se i prepustiti se bojanju.</p>	<p>Učenici izvode praktični likovni zadatak.</p>
<p>Vrednovanje</p> <p>Na kraju sata prikupljam radove radi vrednovanja. Okupljam učenike i postavljam im pitanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Jeste li zadovoljni kako ste izveli današnji zadatak?</i> - <i>Sviđa li vam se vaš rad?</i> - <i>Kako ste se osjećali prije početka crtanja?</i> - <i>Kako se osjećate nakon crtanja mreže i bojanja?</i> - <i>Uočavate li neki rad posebno kreativne izvedbe?</i> <p>Pohvaljujem trud i radove svih učenika.</p>	<p>Učenici aktivno sudjeluju u razgovoru. Učenici vrednuju svoje radove i radove drugih učenika. Učenici izražavaju svoje osjećaje.</p>

10. Životopis

Osobni podatci:

Josipa Peran

Datumi mjesto rođenja: 10.02.1999., Šibenik

Adresa: Ulica biskupa Jurja Divnića 5, Zadar

e-mail: josipa.peran1@gmail.com

Obrazovanje:

Osnovna škola Tina Ujevića, Šibenik

Osnovna škola Brodarica, Brodarica

Ekonomska škola Šibenik, Upravni referent

Učiteljski studij Zadar

Radno iskustvo:

Sezonski poslovi konobarenja niz godina u različitim ugostiteljskim objektima, studentski poslovi u trgovinama, studentski poslovi unapređivača prodaje

Osobne vještine i kompetencije:

Komunikativna, posjedujem dobre digitalne vještine i rad na računalu, spremna sam na učenje novih poslova i posvećena sam onom što radim

Jezici:

Engleski, Talijanski

Vozačka dozvola

B kategorija, od 2017. god.